

บทที่ 7

อิทธิพลของปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่น กับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร

อิทธิพลของปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่นในประเด็นการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรในครั้งนี้ได้ยึดการวิเคราะห์จากแนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชน การเรียนรู้ และการปรับตัวท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมกับการนิยามความหมายตนเองของคำว่าลือหรือมีนัยแห่งความสมดุลของชาวไทยลือปางหัด ที่มองถึงระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมที่อยู่บนวิถีชีวิตของชุมชน พัฒนาการดังกล่าวเริ่มต้นจากยุคแห่งการตั้งถิ่นฐาน พ.ศ.2420 – 2510 และยุคการต่อสู้ทางการเมืองและทหาร พ.ศ.2510 – 2526 ระหว่างพรรคคอมมิวนิสต์และรัฐไทย ชุมชนที่เคยอยู่อย่างสงบก็ต้องเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตที่อิสระก็ต้องระมัดระวังตัวมากขึ้นเพื่อมิให้เกิดความเข้าใจผิดและความขัดแย้งทั้งฝ่ายรัฐไทยและพคท. เมื่อสถานการณ์เริ่มเข้าสู่ความสงบประมาณต้นปี พ.ศ.2527 จึงเป็นยุคแห่งการพัฒนาที่รัฐเริ่มเข้ามามีบทบาทในการจัดการกับชุมชน การเปลี่ยนแปลงของชุมชนดังกล่าวย่อมส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้คนที่อยู่อาศัยและย่อมส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ต้องมีการปรับตัวเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา การวิเคราะห์เพื่อให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจึงวิเคราะห์ใน 3 ประเด็นตามกรอบแนวคิดการศึกษา คือ 1) วัฒนธรรมชุมชนกับวัฒนธรรมสมัยใหม่ 2) ระบบการผลิตพื้นบ้านกับระบบการผลิตสมัยใหม่ 3) ระบบการแพทย์พื้นบ้านกับระบบการแพทย์สมัยใหม่ ซึ่งการปะทะประสานดังกล่าวจะมีอิทธิพลต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นและการปรับตัวของชุมชนอย่างไรกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร คิดตามได้ดังนี้

7.1 วัฒนธรรมชุมชนและวัฒนธรรมสมัยใหม่ กับการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่นและความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร

อิทธิพลของปัจจัยในมิติของวัฒนธรรมชุมชนและวัฒนธรรมสมัยใหม่กับการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่นในประเด็นเกี่ยวกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรในบริบทนี้ได้วิเคราะห์จากแนวคิดของวัฒนธรรมชุมชน และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มีผลต่อการเรียนรู้ การปรับตัวของชุมชนกับการพยายามให้ความหมายของการดำเนินวิถีชีวิตที่แสดงความเป็นตัวตนของคำว่าลือที่หมายถึงความสมดุล ซึ่งเป็นการมองถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมที่

อยู่บนวิถีคิดของชุมชนในระบบนิเวศท้องถิ่น ท้องถิ่นหนึ่ง (บ้านปางหัด) โดยมองผ่านพัฒนาการของชุมชน ประเพณี พิธีกรรม และการปรับเปลี่ยนวิถีการบริโภคที่เข้ามาพร้อมกระบวนการพัฒนาและระบบตลาด ซึ่งเป็นวัฒนธรรมสมัยใหม่ และได้อธิบายวิเคราะห์เชิงพรรณนาโดยมองแบบองค์รวม ซึ่งหากมองย้อนประวัติศาสตร์ของชาวไทลื้อกับการตั้งถิ่นฐานบ้านปางหัดแล้วบรรพชนเป็นผู้ที่อพยพมาจากสิบสองปันนาด้วยเหตุผลเพื่อ หลีกหนีศึกสงครามและการเพื่อแสวงหาพื้นที่ทำกินที่อุดมสมบูรณ์และสงบสุขในการดำรงชีวิตจึงอพยพผ่านมาทางประเทศลาวเข้าสู่เมืองน่าน และเดินทางรอนแรมมาตั้งถิ่นฐานยังปางหัดพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศกลุ่มน้ำ ลำห้วยท่ามกลางหุบเขาที่แวดล้อมด้วยป่าไม้และพรรณพืชที่เขียวขจี เหตุผลของการเลือกพื้นที่การตั้งถิ่นฐานมาจากการที่ต้องพึ่งทรัพยากรดิน น้ำ ป่า เป็นพื้นฐานในการดำรงชีพ จากสภาพภูมิทัศน์ของปางหัดดังกล่าวทำให้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนจึงใกล้ชิดและผูกพันธรรมชาติและเกิดการพึ่งพาซึ่งกันและกันในชุมชนนำไปสู่ความร่วมมือของชุมชนเพื่อความอยู่รอด วิถีชีวิตดังกล่าวได้นำไปสู่ความสัมพันธ์ทางสังคมตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีที่สืบทอดกันมาช้านาน ความสัมพันธ์ดังกล่าวล้วนแต่เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความพยายามในการสร้างความสมดุลและการผสมกลมกลืนระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่แสดงออกผ่านประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อเรื่องผี พราหมณ์ และพุทธศาสนา เพื่อปรับเปลี่ยนสถานภาพทางสังคมไปสู่ความสมดุลตั้งแต่การเกิด การเจ็บไข้ได้ป่วย ไปจนถึงการตาย ประเพณี และพิธีกรรมในการสื่อความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงมีทั้งในระดับครอบครัว เครือญาติ และชุมชนเป็นเครือข่ายทางสังคมของชุมชนที่โยกโยกกันอย่างแยกไม่ออก กับความสัมพันธ์ของระบบนิเวศที่ได้รับการเรียนรู้ และตั้งสมประสงค์มายาวนานมากกว่าศตวรรษ (ตั้งถิ่นฐาน พ.ศ.2420) กลายเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้รับการเรียนรู้ การปรับตัว และการสืบทอดมาอย่างยาวนานจนถึงปัจจุบัน

อิทธิพลของวัฒนธรรมชุมชนที่มีผลต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นและการดำรงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร (อดีตและปัจจุบัน)

1. พิธีกรรมระดับครอบครัว และเครือญาติ

พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิด สถานภาพโครงสร้างของครอบครัวนั้นจะประกอบไปด้วยพ่อแม่ ลูก ไปจนถึงปู่ย่า ตายาย ในลักษณะของครอบครัวดั้งเดิมที่ปู่ย่า ตายายต้องคอยเลี้ยงดูหลานเมื่อยามพ่อแม่ได้ก็ออกไปทำงานในไร่นา การเกิดมีชีวิตขึ้นมาของบุตรหลานมีความสำคัญยิ่ง เพราะจะเติบโตเป็นกำลังสำคัญของครอบครัวต่อไป จึงมีพิธีกรรมตามความเชื่อเพื่อช่วยให้ทารกมีสุขภาพอนามัยที่ดีและเจริญเติบโตแข็งแรงอย่างสมบูรณ์ปลอดภัยจากโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ ซึ่งในยุคแห่งการ

ตั้งถิ่นฐานนั้นยังไม่มีสถานบริการทางการแพทย์สมัยใหม่ การเกิดจึงอาศัยพึ่งพาหมอตำแย หรือ หมอพื้นบ้านหรือแม่กระทั่งย่า ยายที่มีประสบการณ์เป็นผู้ทำคลอดให้ สมัยก่อนไม่มีโรงพยาบาล หรือสถานอนามัย คลอดก็ต้องคลอดที่บ้าน หากบางคนคลอดง่ายก็โชคดีแต่หากแม่คนไหนที่คลอด ยาก หรือมีปัญหาเกี่ยวกับการคลอดก็เสี่ยงต่อการเสียชีวิตทั้งแม่และลูก การให้ความช่วยเหลือการ คลอดยากนั้นต้องมีการใช้คาถาอาคมเสกเป่าน้ำมนต์ให้คัมและประพรมเพื่อช่วยเหลือซึ่งสามารถ ช่วยให้มีชีวิตรอดมาและเติบโตใหญ่เป็นพ่อคนแม่คนมาหลายรายแล้ว¹ นอกจากนี้เมื่อเด็กคลอดออก มาแล้วก็จะทำพิธีผูกขวัญใช้ด้ายมัดมือให้กับเด็ก เพื่อให้ขวัญนั้นมาอยู่กับตัวไม่ให้เกิดความเจ็บป่วย และเป็นการรักษาเด็กให้อยู่รอดปลอดภัยและหากว่าไม่สามารถช่วยเด็กไว้ได้ ก็จะเชื่อว่าเป็นเพราะ พ่อเกิดแม่เกิดนั้นมาเอาถิ่นไป ซึ่งความเชื่อดังกล่าวนั้นสอดคล้องกับการศึกษาชาวไทลื้อในจังหวัด น่านของรัตนพร เศรษฐกุล (2538) ที่กล่าวถึงการรักษาแม่และเด็กให้อยู่รอดปลอดภัยในการเกิด ของชาวไทลื้อในสมัยก่อนนั้นจะอาศัยสิ่งเหนือธรรมชาติและความเชื่อเรื่องผีที่เมื่อเด็กเกิดใหม่จะ ถูกห่อด้วยผ้าชิ้นเก่าๆ วางไว้ในกระดังแล้วนำไปวางไว้หัวบันไดบ้านผู้ทำคลอดที่เป็นหญิงวัยกลาง หรือย่า ยาย จะตระโกนพร้อมกระต๊อบทำให้ผีมาเอา ซึ่งถือเป็นเคล็ดว่าถ้าผีไม่เอาแล้วคนก็จะเอาไว้ เเลียงต่อไป ซึ่งพิธีกรรมผูกขวัญให้กับเด็กจะมีถ้อยคำเป็นภาษาบาลีทางพุทธศาสนาที่กล่าว ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และจะใช้เครื่องสังเวยเพื่อบอกกล่าวแก่พ่อเกิดแม่เกิดให้ช่วยดูแล คุ้มครอง ประกอบไปด้วย การใช้ใบมะพร้าวเอามาทำเป็นแหวนใส่มือ ก้านละหุ่งเอามาทำสร้อยคอ ใบหมากทำเป็นหวี ใบตองดิบทำพู่ครอบหัว ขมิ้นแทนทองคำ เป็นต้น

สำหรับชาวไทลื้อปางหัดปัจจุบันแล้วแม่ที่คลอดลูกส่วนใหญ่จะมาคลอดที่สถานบริการ สาธารณสุขของรัฐ เช่น โรงพยาบาล แต่หลังจากออกจากโรงพยาบาลกลับไปพักฟื้นที่บ้านก็ยังถือ ปฏิบัติเกี่ยวกับการอยู่ไฟหลังคลอดหรือที่เรียกว่า “อยู่เค็น กำกิ้น” โดยที่เมื่อคลอดลูกเสร็จเรียบร้อย แล้วแม่ก็จะมีสถานที่เฉพาะของตนเองแห่งหนึ่งซึ่งในอดีตมักจะสร้างเป็นแคร่ไม้ไผ่ใกล้กับเตาผิง ไฟ ปัจจุบันอาจใช้วิธีนอนข้างเตาไฟแทนเพื่ออาศัยความอบอุ่นจากเตาไฟให้ร่างกายฟื้นสภาพมดลูก เข้าอยู่เร็วและยังมีการห้ามรับประทานอาหารบางประเภท เพื่อป้องกันการเกิดอาการผิปกติของ สุขภาพร่างกาย เช่น ลมผิเคือน เป็นต้น การอยู่ไฟดังกล่าวจะต้องอาบและดื่มน้ำสมุนไพร เพื่อช่วย ฟื้นฟูสภาพร่างกายให้แข็งแรง และขับน้ำนมเพื่อให้เพียงพอต่อการเลี้ยงดูลูก พืชสมุนไพรที่ใช้ เช่น ปลูกย คอนมนาง หนาดหลวง เป้าเลือด เป้านั่ง เป็นต้น

หากมองถึงความสัมพันธ์ในเรื่องที่เกี่ยวกับพืชสมุนไพรแล้วจะพบว่าในพิธีกรรมดังกล่าว นั้นพืชสมุนไพรเป็นส่วนหนึ่งขององค์ประกอบการเริ่มต้นวิถีชีวิต ซึ่งในปัจจุบันแล้วถึงแม้ว่าการ

¹ สัมภาษณ์พ่อเฒ่าโค้ว หัตถกอง และพ่อเฒ่าวงศ์ สิงห์แก้ว เดือน พฤศจิกายน 2541

เด็กของเค็กส่วนมากจะมาตลอดที่สถานบริการสาธารณสุข แต่พิธีกรรมผูกขวัญ เรียกขวัญให้กับเด็กยังคงดำรงไว้มาจนถึงปัจจุบันเพียงแต่กระบวนการได้มีการปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยโดยที่การใช้พืชที่มาเป็นสัญลักษณ์ เช่น ใบมะพร้าว ก้านละหุ่ง ใบตอง ขมิ้น นั้นเริ่มมีให้เห็นน้อยลง แต่จะเป็นการใช้ด้ายผูกขวัญกล่าวคำขอปากเปล่าและคำอวยพรเป็นภาษาบาลีเท่านั้น แต่สำหรับแม่แล้วปัจจุบันแม้ว่าจะมีสถานบริการของรัฐให้บริการทางด้านสาธารณสุขแต่แม่ไม่ว่าจะคลอดที่ไหนเมื่อกลับมาถึงบ้านในชุมชนแล้วการอยู่เค็ก คำกิน ก็ยังปฏิบัติกันอยู่ในแม่จะได้รับคำแนะนำหรือคำชี้แนะจากเจ้าหน้าที่สาธารณสุขที่คิดว่าเป็นสิ่งที่จะทำให้ร่างกายหรือสุขภาพของแม่อาจเกิดการขาดสารอาหาร แต่ในวัฒนธรรมชุมชนและทัศนคติของชาวไทยเชื้อเองแล้ววิธีการดังกล่าวเป็นวิถีปฏิบัติที่เป็นส่วนหนึ่งของวงจรชีวิตผู้หญิง การอยู่ไฟหลังคลอดและการนำพืชสมุนไพรมาใช้ทั้งการกินและการอาบดังกล่าวเป็นการปรับสมดุลให้ร่างกายฟื้นสภาพตามธรรมชาติโดยมีสมุนไพรเป็นตัวช่วยเสริมที่ยังคงดำรงการปฏิบัติอยู่มาจนถึงปัจจุบัน

พิธีกรรมเกี่ยวกับการเจ็บป่วย แม้ว่าปัจจุบันทางเลือกการรักษาพยาบาลจะมีการแพทย์สมัยใหม่เข้ามาเป็นทางเลือกในการรักษาพยาบาลแต่เมื่อสมาชิกในครอบครัวเกิดความเจ็บป่วยและได้แสวงหาแนวทางในการบำบัดแล้ว การแพทย์พื้นบ้านโดยเฉพาะพิธีกรรมเกี่ยวกับการเจ็บป่วยยังเป็นสิ่งที่ชุมชนยังถือปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเมื่อสมาชิกในครอบครัวเกิดเจ็บป่วยและได้รับการวินิจฉัยจากผู้รู้หรือหมอพื้นบ้านในชุมชนแล้วก็จะปฏิบัติตามคำแนะนำนั้นซึ่งหากเป็นสาเหตุจากอำนาจของผีก็จะมีพิธีเช่นไหว้ผีด้วยเครื่องคาวหวานอาหารการกินที่ผีต้องการ (หมอฟันบ้านจะเป็นผู้บอก) แต่หากเป็นเรื่องของชะตาราசி เป็นเคราะห์กรรม ชะตาขาดหรือแม่กระทิงถูกผีทำก็จะต้องส่งเคราะห์ และสืบชะตา โดยการทำสะตวงส่งเครื่องแปด (การส่งเคราะห์มีทั้งเฉพาะบุคคลและการส่งเคราะห์บ้าน) พิธีกรรมเกี่ยวกับความเจ็บป่วยดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับภูมิปัญญาท้องถิ่นและพืชสมุนไพรดังนี้

พิธีกรรมส่งเคราะห์ เกี่ยวกับความเจ็บป่วยของชาวไทยเชื้อจากอดีตจนถึงปัจจุบันนั้นสอดคล้องกับงานเขียนเกี่ยวกับชาวไทยของบุญช่วย ศรีสวัสดิ์ (2503) ที่ได้ศึกษาชาวไทยที่คำป้อในขณะนั้นว่า การส่งเคราะห์ชนิดเครื่องแปดนั้นจะประกอบด้วยสิ่งของแปดชิ้น โดยทำสะตวงด้วยกาบคั้นกล้วยเป็นสี่เหลี่ยมและแบ่งเป็นช่องๆ 9 ช่อง แล้วเติมเครื่องประกอบพิธีลงไป เช่น แกงส้ม แกงหวาน หมาก พลู เหมียง กล้วย อ้อย เกลือ ยาสูบ เนื้อหมูดิบ ปลาดิบ ไข่ดิบ ข้าวเหนียวปั้น ข้าวตอก ดอกไม้ รูป เทียน และมีการปักธงเล็กๆตรงมุมทั้งสี่ของสะตวง มีการปั้นดินเหนียวรูปช้างม้า วัว ควาย ฯลฯ แต่ละอย่างให้ครบจำนวนแปดชิ้นใส่ลงไป พิธีกรรมจะเริ่มโดยหมอฟันบ้านหรือปุจารย์ จะยกขันธครูที่เตรียมไว้ว่าจะใช้จานแทน ใส่ดอกไม้ รูป เทียนและเงินค่ายกครู 32 บาท โดยยกขันธครูเหนือหัวหันหน้าไปทางทิศตะวันออกพร้อมกับกล่าวคำยกครู จากนั้นก็จะทำพิธีการ

ปิดเป่าโดยมีการกล่าวตามตำราปัสสาที่เกริ่นนำด้วยพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และบอกกล่าวให้พ่อเกิดแม่เกิดทราบ มีการใช้ใบหนาด น้ำส้มป่อย ขุนน้ำมนต์ประหมผู้ป่วยเพื่อขับไล่ผีร้ายหรือปิดเป่าสิ่งที่ไม่ดีออกจากผู้ป่วยไป จากนั้นก็จะนำสะดวกไปทิ้งไว้นอกบ้านก็เป็นอันเสร็จพิธี หากวิเคราะห์แล้วจะพบว่าพิธีกรรมดังกล่าวนั้นสอดคล้องกับการศึกษาชาวไทลื้อของประชัน รักพงษ์ (2537) ที่กล่าวถึงการส่งเคราะห์นั้นจะกระทำเมื่อมีสาเหตุ 2 ประการ ประการแรกคือ เป็นการส่งเคราะห์ตามราศีเกิด เพื่อหลีกเลี่ยงเคราะห์กรรมที่อาจทำให้เกิดความเจ็บป่วยโดยปญจารย์จะดูจากตำราปัสสาว่าโชคชะตาราศี้นั้นไปตกยังเรือนใดหากไปตกยังที่มีเคราะห์ก็จะต้องทำพิธีส่งเคราะห์เพื่อเป็นการป้องกัน ประการที่สอง ทำพิธีส่งเคราะห์เมื่อเกิดเหตุการณ์ที่เดือดร้อนหรือประสบภัยพิบัติต่างๆ เช่น การประสบอุบัติเหตุ การเจ็บป่วย เพื่อเป็นการส่งความเลวร้ายออกไปและเป็นการฟื้นฟูจิตใจของผู้ป่วย ครอบครัว เครือญาติ และชุมชน

พิธีกรรมสืบชะตาคน การสืบชะตาคนเป็นพิธีกรรมเพื่อสานต่อชะตาชีวิตของบุคคลที่ชะตาได้ไปตกยังที่อันตรายหรือชะตาขาดตามคำทำนายทายทักของหมอพื้นบ้านที่ดูจากอายุคนป่วยไถ่ นับตามตำราปัสสาหรือพิธีกรรมดังกล่าวอาจจะทำขึ้นหลังจากการเจ็บป่วย การสืบชะตาเป็นการเสริมสร้างสภาพจิตใจให้เข้มแข็ง บำรุงขวัญกำลังใจของผู้ป่วยหรือผู้ประสบเคราะห์กรรมให้สู่ภาวะสมดุลต่อเม่าปิ่นแล้วว่าการสืบชะตาคือความเป็นมาตามค่านิยมคติพื้นบ้านคือ ได้มีสามเณรน้อยรูปหนึ่งได้ถูกพราหมณ์ทำนายทายทักว่า ชะตาขาดจะต้องตายภายใน 7 วัน สามเณรน้อยจึงมีความไม่สบายใจเป็นอย่างมาก กระวนกระวายใจ เมื่อเวลาว่างเลยเข้าสู่วันที่ 6 สามเณรน้อยก็ตัดสินใจออกเดินจากวัดเพื่อจะกลับไปเยี่ยมบ้านเมื่อเดินผ่านมากลางทางได้พบลำเหมืองและขณะที่กำลังจะข้ามก็เหลือบไปเห็นมดโขยงหนึ่งกำลังต่อตัวกันเพื่อจะข้ามลำเหมืองแต่ยังข้ามไม่ได้ สามเณรน้อยเห็นดังนั้นจึงเกิดความสงสาร จึงเดินไปหาไม้มาพาดเพื่อให้มดข้ามไปยังอีกฟากหนึ่งพร้อมกับตั้งจิตกล่าวคำอธิษฐานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จากนั้นก็กลับบ้านเมื่อถึงเจ็ดวันสามเณรน้อยยังมีชีวิตอยู่อย่างปกติไม่ตายตามคำทำนายของพราหมณ์ พราหมณ์จึงเกิดความสงสัยและถามสามเณรน้อยว่าได้ไปทำอะไรมา สามเณรน้อยจึงเล่าให้ฟังว่าได้ช่วยเหลือมดให้ข้ามลำเหมืองพร้อมกับตั้งจิตอธิษฐานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การช่วยเหลือด้วยเมตตาจิตของสามเณรที่มีต่อมดได้สะท้อนให้เห็นถึงความเกื้อกูลระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อมและได้ทำให้สามเณรสามารถมีชีวิตยืนยาวมาได้อย่างปลอดภัยไม่เป็นไปตามคำทำนายของพราหมณ์จึงได้กลายมาเป็นพิธีกรรมการสืบชะตาเพื่อต่ออายุทั้งในผู้ป่วย และชุมชน วิธีคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงวิธีการปรับสมดุลระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรมด้วยความถ้อยที่ถ้อยอาศัยซึ่งกันและกัน การสืบชะตาคนนั้นขึ้นอยู่กับเจ้าของชะตาวามีสภาพเป็นอย่างไร หากป่วยหนักก็จะเป็นชะตาหลวง ที่ต้องใช้พระสงฆ์มาทำพิธีสวด (ชาวไทลื้อใช้พระ 1 รูป หรือ 4 รูป) หากเป็นการป่วยไม่มากและกำลังฟื้นไข้ก็จะเป็นการประกอบ

พิธีกรรมสืบทอดน้อย โดยที่พิธีกรรมนั้นจะประกอบขึ้นบริเวณลานบ้านของผู้ป่วยหรืออาจจะไปทำพิธีที่ตรงบริเวณห้วยหรือลำหมองที่มีน้ำไหลผ่าน เพราะเชื่อว่าชะตาจะได้คงอยู่เหมือนสายน้ำที่ไหลตลอดเวลาและสอดคล้องกับตำนานเดิมที่กล่าวมา จะมีการเตรียมอุปกรณ์ ได้แก่ ไม้สำหรับพาดลำน้ำ 1 อัน ไม้ค้ำสติ ๑ ต้น ไม้ค้ำเสาขนาด 1 ศอกผู้ป่วยจำนวนตามอายุมัดรวมกันเป็นมัดๆ หมากพลู กล้วย อ้อย ดอกไม้ รูป เทียน เสื้อผ้าผู้ป่วย มีการปักไม้ทำสะพานไว้สี่ล่อซึ่งหมายถึง ท้าวทั้ง 4 คือ แม่ธรณี เทวดา พระยาอินทร์ พระยาพรหม การทำพิธีก็จะมีกล่าวคำตามตำราสืบสา หลังจากนั้นก็ใช้ค้ำผูกข้อมือ ก็เป็นอันเสร็จพิธี

นอกจากนี้ก็จะให้หมอพื้นบ้านเขียนเทียนเพื่อจุดบูชาหรือที่เรียกว่า “บูชาเทียนลคเคราะห์หรือหลักเคราะห์” และนำไปจุดในตอนกลางคืน พิธีดังกล่าวนี้ไม่ได้ใช้เฉพาะกับผู้ป่วยเท่านั้น เพราะผู้ที่ไม่ได้เจ็บป่วยทางกายแต่มีความไม่สบายใจ ก็จะใช้วิธีการบูชาเทียนหลักเคราะห์ดังกล่าวช่วย เช่น การฝันร้ายฝันเห็นสิ่งที่ไม่ดี หรือการบูชาเทียนหลักเคราะห์ให้กับลูกหลานที่เดินทางไปอยู่ห่างไกล พิธีดังกล่าวจึงเป็นสิ่งที่ช่วยเยียวยาทางจิตใจ ลดความวิตกกังวลให้กับผู้คนในชุมชนได้เป็นอย่างดี จึงได้รับการปฏิบัติ สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน โดยมีปุจรรย์เป็นผู้ทำพิธีให้ ซึ่งในชุมชนปางหัดแล้วก็มีพ่อเผ่าทูน พ่อเผ่าเงิน และพ่อเผ่าปิ่นที่เป็นผู้สืบทอด องค์ความรู้เหล่านี้ โดยมีแหล่งความรู้พื้นฐานที่มาจากวัดทั้งสิ้น

สำหรับการมัดมือเรียกขวัญ พบได้ทั่วไปในกรณีของพ่อเผ่าแม่เผ่าจะเป็นการมัดมือผูกขวัญธรรมดาให้กับเด็กหรือลูกหลานที่กล่าวคำขอต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยดูแลสุขภาพอนามัยของลูกหลาน แต่หากเป็นการฟื้นใจจากความเจ็บป่วยเมื่อจะมีพิธีกรรมสู่ขวัญที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน การสู่ขวัญจะมีปุจรรย์เป็นผู้เรียกขวัญ (เรียกเข้าเรียกขวัญ) จะมีเครื่องประกอบด้วย ขันที่ใส่ กล้วย หมาก พลู เหมียง บุหรี่ ไข่สุก ข้าวสุก ไก่ต้ม เส้นค้ายสำหรับไว้ใช้ผูกข้อมือ เพื่อให้ขวัญมาอยู่กับเจ้าของและทำให้เกิดสุขภาพร่างกายที่แข็งแรง มีสุขภาพจิตที่ดี การผูกขวัญหรือเรียกขวัญดังกล่าวนี้ปัจจุบันยังมีการปรับมาใช้กับการต้อนรับแขกต่างหมู่บ้าน หรือข้าราชการผู้ใหญ่ที่มาเยี่ยมเยือนในชุมชน ก็จะมีการนำใบตองมาทำสรวลประกอบกันเป็นชั้นๆที่สวยงามประดับด้วยดอกไม้รูปเทียน และเครื่องประกอบอื่นๆที่กล่าวมา เป็นการแสดงถึงจิตใจที่เอื้ออาทรและเป็นมิตรที่อบอุ่นของชาวไทลื้อ วิธีการดังกล่าวจึงเป็นการผลิตซ้ำทางด้านวัฒนธรรมชุมชนเพื่อแสดงตัวตนอีกรูปแบบหนึ่งโดยอาศัยพิธีกรรมเป็นสื่อกลาง ที่ไม่ได้ให้ความหมายกับการปรับสมดุลทางจักรวาลวิทยาเพียงอย่างเดียวแต่ยังเป็นการประยุกต์ใช้เพื่อปรับความสมดุลความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชุมชนกับรัฐที่มีเจ้าหน้าที่รัฐเป็นตัวแทน เช่น การมัดมือสู่ขวัญให้กับเจ้าหน้าที่ที่มาเยือน เป็นการแสดงถึงความเท่าเทียมกันทางสังคมในชุมชน เป็นต้น

พิธีเลี้ยงผีปู่ย่า ผีปู่ย่าเป็นผีบรรพบุรุษของชาวไทลื้อหรือที่ลื้อเรียกว่า “ผีปะกุน” แต่ครอบครัวที่เชื่อว่าเมื่อพ่อแม่ ปู่ย่า ตายายที่ตายไปแล้วนั้นวิญญาณยังคงเวียนว่ายเพื่อช่วยคุ้มครองลูกหลาน ผีปู่ย่าหรือผีปะกุนจะเป็นผีที่คอยควบคุมความประพฤติของลูกหลานให้ประพฤติในสิ่งที่ถูกทำนองครองธรรม หากมีการละเมิดกฎเกณฑ์ ประพฤติผิดทางศีลธรรมผีปะกุนก็จะทำให้เกิดความเจ็บป่วยเพื่อเป็นการลงโทษและเตือน ผีปะกุนนั้นจะมีการเลี้ยงทุกปีซึ่งเป็นการเลี้ยงในลักษณะของการรวมเครือญาติ มีการนำเอาไก่ต้ม ดอกไม้ รูปเทียน อาหารมารวมกันเช่น ไหว้ยังบ้านเก่าผีหรือต้นตระกูลของตนเองซึ่งก็คือบ้านปู่ย่า ตายาย นั่นเอง ความเชื่อเรื่องผีปะกุนจึงเป็นการรวมญาติให้มีความใกล้ชิดผูกพันช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และยังเป็นการควบคุมทางสังคมของชุมชนอีกระดับหนึ่ง

2. ประเพณีและพิธีกรรมระดับชุมชน

พิธีกรรมเลี้ยงผีเมือง ผีเมืองของชุมชนไทลื้อปางหัดคือผีเจ้าผาดั้ง หากวิเคราะห์จากการนับถือและการเรียกชื่อผีแล้ว จะพบว่าผาดั้งนั้นเป็นชื่อของคอยหรือภูเขาที่เป็นเขตแนวอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ทอดไปตามแนวทิศใต้ไปจนถึงทิศตะวันตกเฉียงใต้ของหมู่บ้าน การเคารพนับถือผีเจ้าผาดั้งจึงเป็นการเอาระบบนิเวศที่ตั้งของชุมชนมาเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจผ่านคติความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อเรื่องผีดั้งกล่าวได้นำไปสู่การประกอบพิธี พิธีกรรมเพื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของระบบนิเวศและคนไทลื้อที่อาศัยพื้นที่ลุ่มน้ำดังกล่าวในการดำรงชีพทางเกษตรกรรม ซึ่งระบบนิเวศดังกล่าวเป็นต้นน้ำของแม่น้ำงาว ลำห้วยผาดั้งหรือห้วยแงงซ้าย และลำห้วยต่างๆอีกหลายสาย ดังนั้นพิธีกรรมเลี้ยงผีเมืองของชุมชนไทลื้อปางหัดนั้นจะเลี้ยงทุกปีโดยทำพิธีในเดือนยี่ ซึ่งจะเป็นการตามธรรมชาติ (ตามธรรมชาติ) ส่วนการเลี้ยงที่เป็นส่วนตัวของแต่ละบุคคลหรือครอบครัวที่ได้รับบานศาลกล่าวไว้ นั้นอาจจะเลี้ยงนอกเหนือจากเวลาดังกล่าว หรืออาจจะเลี้ยงในเทศกาลงานบุญทางศาสนา หรือช่วงปีใหม่เมือง เป็นต้น

นอกจากการตามด้วยธรรมเป็นผูกแล้ว เครื่องเช่น ไหว้จะประกอบไปด้วยเครื่องคาว หวาน อาหารต่างๆ ดอกไม้ รูป เทียน ซึ่งพืชสมุนไพรที่เป็นจำพวกไม้ดอกก็จะถูกนำมาใช้เป็นส่วนประกอบในพิธีดังกล่าว เช่น ดอกไหม้แดง ดอกด้าย ดอกคำเหิน ฯลฯ เป็นต้น วิธีคิดดังกล่าวจึงเป็นความพยายามที่จะสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งเหนือธรรมชาติ กับธรรมชาติ และคน เพื่อให้เกิดความสมดุลของระบบนิเวศบนความเคารพยำเกรงต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเกิดความร่วมมือกันอนุรักษ์ไว้ซึ่งผืนป่าต้นน้ำที่คอยหล่อเลี้ยงชุมชน

พิธีเลี้ยงผีเสื้อบ้านและเทวดาใจบ้าน พิธีเลี้ยงผีเสื้อบ้านจะมีการเลี้ยงในเดือนแปดหรือเรียกว่า ปางแปด การเลี้ยงดังกล่าวปัจจุบันจะทำการแบบเรียบง่ายไม่ซับซ้อน ทุกหลังคาเรือนก็จะนำไก่หลังคาละ 1 ตัว มาเพื่อร่วมประกอบพิธีโดยมีข้าวจ้ำ เป็นผู้ทำพิธีกรรมอัญเชิญให้มารับเครื่องเช่น ไหว้ และกล่าวคำขอร้องให้ช่วยคุ้มครองดูแลผู้คนในชุมชนให้อยู่ดีกินดี ไม่มีโรคภัยระบาค มีข้าว

ปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ ส่วนเทศกาลไ้บ้านนั้นจะมีการสร้างเป็นเสาหลักบ้านไว้ริมลำห้วยผาดั่งกลางหมู่บ้าน การเช่นไหว้จะทำกันในเทศกาลงานบุญทางพุทธศาสนาต่างๆ เช่น วันพระ เข้าพรรษา ออกพรรษา ปีใหม่เมือง เป็นต้น ก็จะมีการนำอาหารคาวหวาน พร้อมดอกไม้ธูปเทียน ไปเช่นไหว้ โดยมีวัตถุประสงค์เช่นเดียวกับการเลี้ยงผีเสื้อบ้านดังกล่าว

ประเพณีเผาหัวพระเจ้า การเผาหัวพระเจ้านั้นจะทำในเดือนกึ่งเป็ง (เดือนเก็ง ขึ้น 15 ค่ำ) เป็นส่วนหนึ่งของประเพณีในเทศกาลบูชาข้าว หรือลอยกระทง ซึ่งเป็นประเพณีที่เป็นการให้ความเคารพต่อแม่น้ำที่ช่วยหล่อเลี้ยงชีวิต ซึ่งไม่เฉพาะเป็นการบูชาแม่น้ำเท่านั้นแต่หากยังเป็นการลอยเคราะห์ร้ายที่ตนเองได้ประสบพบพานมาในช่วงระยะเวลาปีดังกล่าวให้หมดไป ส่วนประเพณีการเผาหัวพระเจ้านั้นเป็นส่วนหนึ่งในพิธีดังกล่าวโดยที่ชาวบ้านจะเป็นผู้ที่ไปตัดไม้บ่กอนตา หรือที่ไ้ทวยวน (คนเมือง) เรียก ไม้จี้ ซึ่งเชื่อเป็นไม้ศักดิ์สิทธิ์ และจะตัดเป็นเล่มยาวนำมามัดผึ่งไว้ให้แห้งล่วงหน้าประมาณ 1-2 อาทิตย์ เมื่อถึงเวลาเก็งเป็งก็จะนำมาทำพิธีประกอบทางศาสนาและจุดไฟเผาด้วยเชื่อว่าการเผาหัวพระเจ้านั้นจะเป็นการเติมความสมดุลให้กับธาตุในจักรวาลที่เป็นส่วนประกอบของร่างกาย ซึ่งประเพณีปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

ประเพณีปีใหม่ ประเพณีปีใหม่นี้ตรงกับเทศกาลสงกรานต์ ลักษณะของประเพณีคล้ายคลึงกับปีใหม่เมืองของชาวไทยวนหรือคนเมือง จะมีการเล่นสาดน้ำกันของเด็กๆที่สนุกสนาน และประเพณีดังกล่าวจะมีการทำบุญที่วัดและมีการรดน้ำคำหัวพ่อแม่แม่เฒ่า โดยจะมีการนำน้ำขมิ้น ส้มป่อย ดอกไม้ ธูปเทียน และสิ่งของเครื่องใช้ประจำวันไปรดน้ำคำหัวผู้อาวุโส ประเพณีดังกล่าวเป็นการเปิดโอกาสให้ลูกหลานได้มาสัมผัสการละเล่นที่ตนเองได้ล่วงเกิน และเป็นการให้อภัยของผู้อาวุโสที่มีต่อลูกหลาน บรรดาลูกหลาน เครือญาติที่ได้ไปทำงานต่างถิ่น ต่างหมู่บ้านก็จะมารวมกันในช่วงเทศกาลดังกล่าว จากนั้นก็จะมีการขนทรายเข้าวัดเพื่อป้กธงหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าคองที่จะมีการตัดคองเป็นรูปสัตว์ต่างๆ ตามปีเกิด ซึ่งพ่อแม่เฒ่าวงศ์กล่าวว่า คองเป็นสัญลักษณ์ของคุณงามความดีที่จะนำไปสู่การขึ้นสวรรค์ ส่วนทรายที่ขนเข้าวัดนั้นหมายถึงการขอโหสิกรรมต่อสรรพสัตว์ที่ตนเองได้เบียดเบียนมาในรอบหนึ่งปี นอกจากนี้วันสังขารล่องก็จะมีการส่งเคราะห์บ้าน เเคราะห์เมือง หากปีใดที่มีเหตุการณ์ที่ไม่ค่อยดีในหมู่บ้านก็จะมีการสืบชะตาหมู่บ้าน มีการเตรียมเครื่องประกอบพิธีคล้ายๆกับการสืบชะตาของบุคคลแต่มีเครื่องมากกว่า มีการทำบุญค้กบาตรในตอนเช้า หลังจากนั้นจะมีพระสงฆ์ทำพิธีสวดชัยมงคลคาถา สวดพระปริต สืบชะตา เพื่อขับไล่เสนียดจัญไรให้ออกไปจากชุมชน เสร็จแล้วก็จะมีการนำค้ายสายสิญจน์มาล้างให้ผ่านบ้านทุกหลังคาเรือนในชุมชน ก็เป็นอันเสร็จพิธี

3. วัฒนธรรมการบริโภคกับความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร

วิถีชีวิตในการดำรงชีพของชาวไทลื้อปางหัดนั้น อดีตแล้วเป็นชุมชนที่อยู่บนความสัมพันธ์กับระบบนิเวศท้องถิ่น เพราะการคมนาคมที่ไม่สะดวกต้องใช้เวลาในการเดินทางที่ยาวนานและเป็นไปด้วยความยากลำบาก ประกอบกับต้องผจญโรคภัยไข้เจ็บ ซึ่งพ่อเผ่าวงศ์ เล่าว่า สมัยก่อนนั้นเป็นป่าทึบ เดินทางลำบาก มีโรคภัยไข้เจ็บโดยเฉพาะโรคไข้มาลาเรีย แต่โรคดังกล่าวนั้นชุมชนก็ได้ใช้สมุนไพรในการรักษา พืชที่นำมาใช้ เช่น กอมขม เพี้ยฟาน สะเดาป่า มาดัมรักษาเป็นต้น ส่วนพ่อเผ่าโค้วเล่าว่า สมัยก่อนการเดินทางลำบากต้องใช้วัวต่างในการเดินทางไปค้าขาย โดยที่ตนเองนั้นจะนำเอายาสูบไปขายแถวบ้านหก (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอเชียงของ) ต้องเดินทางข้ามเขาตัดเลาะไปตามลำห้วยหลายวันหลายคืนกว่าจะถึงจุดหมาย และสินค้าที่มักจะแลกเปลี่ยนหรือซื้อกลับมาส่วนใหญ่เพื่อใช้ในการยังชีพ เช่น เกลือ เป็นต้น จากสภาพแวดล้อมดังกล่าว การพึ่งพาตนเองและทรัพยากรชีวภาพในท้องถิ่นจึงมีสูงและเป็นสิ่งจำเป็นในวิถีชีวิต ทั้งเรื่องของอาหาร ยารักษาโรค และการใช้สอยต่างๆ พืชพื้นบ้านจึงเป็นอาหารที่สำคัญ เช่น ผักกูด ผักหวาน หมากปู้ ผักก้านดง ข้อยนาง ผักกาด ผักจี้ ผักป้อม บ่เชื้อ ขมิ้น ปลูกย ขิง ข่า หอมโด่น ฯลฯ พืชที่กล่าวมาเหล่านี้ไม่ได้ดำรงสถานะของพืชอาหารอย่างเดียวแต่หากว่ายังเป็นพืชที่ชาวบ้านได้นำมารักษาความเจ็บไข้ได้ป่วยของสมาชิกครอบครัว และเครือญาติ และได้รับการสั่งสม ถ่ายทอดองค์ความรู้ผ่านมาสู่ลูกหลานรุ่นแล้วรุ่นเล่า เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ก่อกำเนิดมาจากความสัมพันธ์ของคนที่พักพิงทรัพยากรชีวภาพที่ขึ้นอยู่กับระบบนิเวศดังกล่าวในการดำรงชีวิต

หากวิเคราะห์จากวัฒนธรรมการบริโภคแล้วนั้น ความหลากหลายของพืชพื้นบ้านนานาชนิดในชุมชนปางหัดทั้งในไร่ นา สวน สวนรอบบ้าน และป่า พืชหลายชนิดมิได้เป็นพืชอาหารเพียงอย่างเดียวแต่หากยังมีสรรพคุณทางยาและชาวบ้านนำมาใช้รักษาโรคอยู่มากมายหลากหลายชนิด ซึ่งพืชดังกล่าวนี้จะมีมากน้อยแตกต่างกันไปตามลักษณะชนิดของพืชและตามฤดูกาล พืชบางชนิดพบมากในฤดูฝน เช่น พืชจำพวกเหง้าหรือหัว พืชบางชนิดขึ้นในฤดูหนาว บางชนิดขึ้นในทุกฤดู เป็นต้น จากชนิดของพืชที่หลากหลายได้นำไปสู่วิธีการปรุงหรือการประกอบอาหารที่เป็นองค์ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดเกี่ยวกับการบริโภคของชาวบ้าน พืชที่บริโภคเป็นอาหารได้ชาวบ้านก็จะเรียกว่าผัก แต่หากบริโภคไม่ได้ก็จะเรียกว่าหญ้า วิธีการปรุงอาหารที่มาจากพืชผักในชุมชนชาวไทลื้อปางหัดนั้นมีหลายรูปแบบ เช่น การแกง การนึ่ง การลวก การตำ การยำ และการใช้เป็นผักแกล้มสด ซึ่งวิธีคิดเกี่ยวกับพืชผักบริโภคนี้สอดคล้องกับการศึกษาของ กฤษณา บุญชัย (2540) ที่วิธีการบริโภคพืชอาหารของชาวบ้านนั้นสะท้อนได้ สอง แง่มุม คือ ประการแรก การมีพืชหลากหลายชนิด หลากหลายพันธุกรรม ทำให้เกิดรสนิยมในการบริโภคหลากหลายแบบ แม้จะเป็นพืชชนิดเดียวกันก็มีวิธีกินในหลายรูปแบบ ตามช่วงเวลา ประการที่สอง รสนิยมในการบริโภคดังกล่าวเป็น

การรักษาไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพของพืช เพราะการที่ชาวบ้านยังบริโภคหลากหลายรูปแบบย่อมแสดงว่าพืชนั้นมีคุณค่า ในวิถีชีวิตประจำวัน วัฒนธรรมการบริโภคจึงเป็นส่วนหนึ่งของการรักษาไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร เพราะพืชอาหารส่วนหนึ่งเป็นสมุนไพรที่ชาวบ้านได้นำมาใช้ในการบำบัดความเจ็บป่วย เช่น พืชที่กล่าวมาข้างต้น (รายละเอียดชนิดพืชดูในภาคผนวก) นอกจากนี้พืชที่ใช้บริโภคแล้วสิ่งที่พบเห็นเป็นกิจวัตรของพ่อเฒ่าแม่เฒ่าชาวไทลื้อแล้วคือการเคี้ยวหมาก พืชที่นำมาเคี้ยว เช่น หมาก พลู เปลือกไม้หนังควายเฒ่า เปลือกไม้จำชะ ยาสูบ เปลือกไม้ก่อ เป็นต้น พืชเหล่านี้บางชนิดก็ใช้เป็นยาสมุนไพรด้วย

อิทธิพลของวัฒนธรรมสมัยใหม่ที่มีผลกระทบต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นและความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร

อิทธิพลของวัฒนธรรมสมัยใหม่ในที่นี้วิเคราะห์ถึงปัจจัยภายนอกที่เข้ามาสู่ชุมชนและทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและส่งผลกระทบต่อภูมิปัญญาและการลดลงของพืชสมุนไพรตั้งแต่มีการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของผู้คนในชุมชนเมื่อมีการเคลื่อนไหวทางการเมืองและทหารและเกิดการสู้รบตามบริเวณรอบๆชุมชน จากวิถีชีวิตที่สงบและการดำเนินกิจกรรมต่างๆทางการค้าขายเริ่มหยุดชะงักลงเมื่อความเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ชุมชนเกิดการต่อสู้ทางการเมืองและทหารมีการเคลื่อนไหวและสู้รบระหว่างทหารรัฐกับกองกำลังพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยที่เข้ามาเคลื่อนไหวบริเวณแนวชายแดนไทยลาว รัฐได้ส่งกองกำลังทหารเข้ามาตั้งฐานปฏิบัติการอยู่เหนือหมู่บ้านปางหัด จากเหตุการณ์ดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนในการปฏิบัติกิจวัตรประจำวัน เพราะต้องระมัดระวังตัวมากขึ้น แต่การสู้รบดังกล่าวนี้ชาวบ้านส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่อยู่ตรงกลางระหว่างรัฐกับพ.ค.ท. การเข้ามาของ พ.ค.ท.ก็ไม่ได้มาทำอันตรายต่อชาวบ้านจะมีก็เพียงแต่มาขอแบ่งปันอาหารหรือเสบียงในบางครั้งเท่านั้น แม่เฒ่าคนหนึ่งเล่าถึงคอมมิวนิสต์ว่า คอมมิวนิสต์ไม่ใช่สิ่งที่น่ากลัวเพราะก็มีหน้าตาเหมือนคนเรา และเขาเหล่านั้นก็มีได้ทำร้ายชาวบ้าน แต่สิ่งที่ต้องระมัดระวังก็คือเมื่อมีเหตุการณ์ยิ่งต่อสู้กันที่ชาวบ้านในชุมชนต้องวิ่งหาที่กำบังหลบภัยจากลูกหลงกันเท่านั้น เหตุการณ์ดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อการดำเนินวิถีชีวิตชีวิตของชุมชนพอสมควรเพราะต้องระมัดระวังตัวจากเหตุการณ์ดังกล่าวที่อาจจะเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา แต่หากมองถึงเหตุการณ์ดังกล่าวกับการจัดการทรัพยากรของชุมชน โดยเฉพาะการพึ่งพาความหลากหลายทางชีวภาพจากพืชเพื่อการดำรงชีพแล้วมิได้มีความแตกต่างจากยุคแห่งการตั้งถิ่นฐานเพราะแม้ว่าจะมีการเข้ามาของทหาร และคอมมิวนิสต์ แต่ชุมชนมิได้เป็นส่วนหนึ่งของการต่อสู้หากแต่ยืนอยู่ตรงกลางของความขัดแย้งดังกล่าว การใช้พืชทั้งการบริโภค การใช้เป็นสมุนไพร และการใช้สอยอื่นๆยังคงมีสูงอย่างเช่นอดีต

ที่ผ่านมา และจากการที่มีการเข้ามาตั้งฐานของทหารที่อยู่บนคอยเหนือหมู่บ้านเล็กน้อยยังได้สร้างความคุ้นเคยให้กับชาวบ้านในชุมชนบางส่วน เช่น อย่างกรณีพ่อเฒ่าวงศ์ หมอยาพื้นบ้านที่ได้รับการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนองค์ความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพร และว่านจากนายทหารท่านหนึ่งที่ได้เข้ามาประจำการในช่วงเวลานั้นและได้มอบหนังสือเกี่ยวกับสมุนไพรและว่านให้กับพ่อเฒ่าวงศ์ไว้ และพ่อเฒ่าวงศ์ก็ได้เสาะแสวงหาพืชสมุนไพรเหล่านั้นมาปลูกไว้สวนรอบบ้านจนถึงปัจจุบัน แต่ก็ใช้ว่าการเข้ามาของทหารจะมีผลแต่ด้านบวกหากกลับมีผลด้านลบที่สำคัญคือ เป็นจุดเริ่มต้นของการนำชุมชนเข้าสู่การตัดไม้ทำลายป่าและเกิดกระบวนการตัดไม้เพื่อขายมาจนถึงปัจจุบันจากกลุ่มคนยากจนที่ใช้เลื่อยมือด้วยแรงงานมาเป็นการใช้เลื่อยไฟฟ้าของกลุ่มที่มีฐานะทางสังคมที่มีเศรษฐกิจซึ่งรายละเอียดจะกล่าวถึงในบทการจัดการต่อไป

จนกระทั่งเหตุการณ์ดังกล่าวเริ่มคลี่คลายเข้าสู่ความสงบ รัฐเริ่มเข้ามามีบทบาทต่อชุมชนโดยอาศัยกระบวนการพัฒนามาเป็นเครื่องมือเพื่อผนวกสังคมชุมชนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมใหญ่ กระบวนการพัฒนาดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตชุมชน และแรงผลักดันดังกล่าวสอดคล้องกับการศึกษาของชูศักดิ์ วิทยาคัด (2538, หน้า 37) ที่กล่าวถึงแรงผลักดันที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนคือ ประการแรกเกิดจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ของรัฐได้แก่ ถนน ไฟฟ้า การชลประทาน การศึกษา การสื่อสารและโทรคมนาคม รวมทั้งการขยายอำนาจการบริหารและการปกครองของรัฐเข้าไปถึงระดับท้องถิ่น ประการที่สองคือ อิทธิพลของระบบเศรษฐกิจแบบตลาดได้แทรกซึมเข้าไปในระบบเศรษฐกิจของชุมชน ส่งผลต่อค่านิยม การเปลี่ยนแปลงวิถีการบริโภค และระบบการผลิตดั้งเดิม เพื่อให้เห็นถึงอิทธิพลดังกล่าวจึงนำเสนอ ดังนี้

1. กระบวนการพัฒนาของรัฐ (ระบบการผลิตและการแพทย์สมัยใหม่จะทำความเข้าใจในหัวข้อถัดไป) สำหรับกระบวนการพัฒนาของรัฐที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่นและความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรได้แก่

ประการแรกคือ จุดเปลี่ยนที่สำคัญของชุมชนที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตชุมชน และส่งผลการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่น และพืชสมุนไพรเกิดขึ้นเมื่อเหตุการณ์สู้รบเริ่มคลี่คลายลงมีการเข้ามาของหน่วยงาน กรป.กลางของทหารมีการสร้างถนนหนทางเข้าสู่พื้นที่ยุทธศาสตร์และคัดผ่านบ้านปางหัด และหน่วยงานทหารยังได้ฝึกอบรมชาวบ้านเป็นอาสาสมัครป้องกันตนเองตามแนวชายแดนและเรียก หมู่บ้านชื่อย่อว่า หมู่บ้าน ปชด. และได้จัดตั้งเมื่อปี พ.ศ.2527 จากนั้นก็ได้ย้ายฐานปฏิบัติการจากบ้านปางหัดไปตั้งยังบ้านผาตั้งแทน ปัจจุบันก็ได้มีอาสาสมัครมาช่วยฝึกอบรมวิชาชีพแก่ชาวบ้านเป็นระยะๆ และจากการที่มีถนนได้ทำให้การเดินทางสะดวกและง่ายขึ้นจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการติดต่อค้าขายกับภายนอกชุมชน การพัฒนาและสร้างถนนหนทางดังกล่าวเป็นสิ่งที่ดีสำหรับชุมชนในการอำนวยความสะดวกในการเดินทาง แต่พ่อเฒ่าโค้วก็ได้สะท้อนให้เห็นถึงข้อ

เสียของการทำถนนหนทางว่า “สมัยก่อนนั้นเมื่อเจ็บป่วยเล็กน้อยจะหยิบจะเก็บพืชสมุนไพรนั้น
ง่ายมีอยู่ทั่วไปตามข้างทางหน้าบ้าน แต่ปัจจุบันถนนหนทางดีขึ้นพืชสมุนไพรเหล่านี้ก็ได้หายไป
หมด เวลาต้องการใช้ต้องไปเสาะหาลำบาก”

ประการที่สองคือ การเข้ามาของหน่วยงาน รัฐบาลที่มีอิทธิพลต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นคือ การศึกษา
แผนใหม่ ซึ่งชุมชนปางหัดได้มีการสร้างโรงเรียนขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ.2499 โดยการนำของพ่อกำนันใน
สมัยนั้นซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนสถานที่จากวัดที่เคยเป็นแหล่งถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ชุมชนมาเป็นการ
เรียนการสอนจากโรงเรียน แต่ในสมัยนั้นแม้ว่าจะมีโรงเรียนแต่เมื่อเด็กจบจากประถมศึกษาปีที่
4 โดยเฉพาะเด็กผู้ชายที่มักจะเข้าวัดบวชเรียนต่อและบางส่วนของที่ต้องช่วยพ่อแม่ทำงาน ที่ต่างจาก
ปัจจุบันที่มีการขยายการเรียนออกไปในระดับที่สูงขึ้นซึ่งปัจจุบันโรงเรียนบ้านปางหัดขยายโอกาส
การเรียนถึงมัธยมศึกษาปีที่ 3 พ่อเฒ่าวงศ์เล่าว่า การมีโรงเรียนก็เป็นสิ่งที่ทำให้ลูกหลานได้เรียน
หนังสือมีความรู้ ใครมีทุนก็สามารถเรียนต่อสูงๆ และจบไปทำงานดีเป็นเจ้าคนนายคน ซึ่งการเข้า
มาของระบบการศึกษาสมัยใหม่จะเห็นว่าได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ และค่านิยมของ
ชุมชนที่สอดคล้องกับการศึกษาของกฤษฎา บุญชัย (2540, อ้างแล้ว) โดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชนที่
การศึกษาสมัยใหม่ได้ปูพื้นฐานสร้างแนวทางไปสู่การประกอบอาชีพอื่นๆ มากกว่าการนำความรู้มา
พัฒนาชุมชนตนเอง และพ่อเฒ่าวงศ์ยังกล่าวถึงระบบการศึกษาสมัยใหม่ว่าการศึกษาจากโรงเรียน
แม้ว่าจะมีผลดีแต่ก็มีผลเสียคือ ทำให้เด็กๆ ขาดจิตสำนึกทางศีลธรรม จริยธรรม ขาดความเชื่อถือ
เคารพพ่อแม่ เพราะเห็นว่าสิ่งที่พ่อแม่เล่าให้ฟังเป็นสิ่งมลายไร้สาระ เด็กสมัยนี้ไปเรียนที่โรงเรียน
นิทานคำสอนต่างๆก็ไม่ค่อยสนใจ ซึ่งเด็กสมัยก่อนจะฟังนิทานคติพื้นบ้านที่ปู่ย่า ตายายเล่าให้ฟัง
แม้กระทั่งเป็นหนุ่มเวลาไปแ้วสาวก็มีการว่ากล่าวฮั้วพื้นบ้านที่แฝงด้วยคติสอนใจไปด้วย อย่างเช่น
นิทานคติพื้นบ้านปัจจุบันหากคนที่ทะเลาะถ้อยทอดให้ลูกหลานฟังยากเพราะลูกหลานไม่สนใจ เช่น
เรื่องตำนานการปลูกสร้างบ้าน (ปลูกบ้าน) นิทานเรื่องสี่พี่น้อง ที่ให้ข้อคิดเกี่ยวกับความเห็นแก่ตัว
เป็นต้น นอกจากคติพื้นบ้านแล้วเรื่องของการรักษาพยาบาลพื้นบ้านก็ได้รับความสนใจน้อยจากเยา
ชนเพราะว่าเห็นผลการรักษาและการซื้อหาแผนปัจจุบันที่เห็นผลเร็วและสะดวกกว่า จึงไม่ค่อย
ให้ความสนใจ แต่ก็มีเยาวชนบางคนให้ความสนใจ เช่น ลูกชายของพ่อเฒ่าวงศ์ที่บอกว่าสนใจที่จะ
เรียนรู้ สืบทอดองค์ความรู้ และอนุรักษ์พืชสมุนไพรของพ่อไว้ ซึ่งปัจจุบันได้ไปเรียนต่อด้าน
เภสัชศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ กรุงเทพฯ

ประการที่สามคือ การขยายตัวของชุมชนจากอดีตที่มีเป็นเพียงชุมชนเล็กๆ กลายมาเป็น
ชุมชนขนาดใหญ่ในปัจจุบัน เป็นผลมาจากการเพิ่มขึ้นของประชากรทั้งในชุมชนเองและการอพยพ
โยกย้าย การแต่งงานกับคนต่างถิ่นต่างชาติพันธุ์มากขึ้น ปัจจัยดังกล่าวจึงมีอิทธิพลที่ส่งผลต่อการลด
ลงของพืชสมุนไพร เพราะการเพิ่มขึ้นของประชากรนำไปสู่การขยายตัวของบ้านเรือน พื้นที่รอบ

บ้านของบางครอบครัวที่เคยเป็นพื้นที่ปลูกพืชผักพื้นบ้านไว้สำหรับเป็นอาหาร และสมุนไพรทั้งหมดไป เช่น บริเวณรอบบ้านพ่อเฒ่าปิ่น ที่ผู้วิจัยได้พบว่าในช่วงแรกของการเก็บรวบรวมข้อมูลนั้นมีสวนครัวอยู่ข้างบ้าน และได้ปลูกพืชผักสวนครัว และพืชสมุนไพรไว้หลายชนิด เมื่อเข้าไปเก็บข้อมูลในช่วงที่สองอีกครั้งหนึ่งพบว่ามี การขยายบ้าน บริเวณที่เป็นสวนครัวก็ไม่หลงเหลืออยู่

ประการที่สี่คือ การสื่อสารก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีอิทธิพลสูงที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง เช่น โทรทัศน์ วิทยุ เพราะเป็นสื่อกลางที่สามารถถ่ายทอดความรู้สมัยใหม่และมีอิทธิพลต่อเยาวชนสูง สิ่งที่ทำให้เห็นเด่นชัดของผลอิทธิพลของสื่อคือ การแต่งกายของวัยรุ่นในชุมชน หรือแม้กระทั่งวัยผู้ใหญ่ สมัยก่อนนั้นการแต่งกายผู้หญิงจะมีการนุ่งซิ่นผ้าทอของตัวเอง ปัจจุบันจะพบเห็นก็เฉพาะในคนแก่คนเฒ่า : ส่วนแม่บ้านก็จะมีการนุ่งเฉพาะในงานเทศกาลต่างๆเท่านั้น ส่วนวัยรุ่นนั้นจะแต่งกายตามสมัยนิยมที่เป็นผลมาจากสื่อ ผลดังกล่าวได้ส่งผลต่อการใช้พืชหลายชนิด เพราะเมื่อปัจจุบันหันมาเสื้อผ้าตามสมัยนิยมสวมใส่ พืชพื้นบ้าน เช่น ฝ้ายในอดีตมีถึง 4 สายพันธุ์ ได้แก่ ฝ้ายคุ่น ฝ้ายขาว ฝ้ายหลวง และฝ้ายแก่นเป็ที่เคยเป็นวัตถุดิบในการฝั้นด้ายทอผ้าก็เริ่มหายไ้ไปจากชุมชน จะพบเห็นก็เพียงฝ้ายหลวงที่บ้านหมอยาพื้นบ้านเท่านั้น ด้ายที่นำมาทอผ้าในปัจจุบันก็เป็นด้ายสำเร็จรูปที่ซื้อมาจากตลาด พืชหลายชนิดที่เคยใช้เป็นสีย้อมผ้าก็หมดความหมาย เช่น สมัยก่อน จะย้อมผ้าสีแดงก็ต้องใช้เปลือกไม้ประคู้ เปลือกไม้สลักผสมครั้งต้ม สีเขียวก็ใช้เปลือกไม้แห้ว สีเหลืองก็ใช้ขมิ้นย้อม เป็นต้น อิทธิพลของวัฒนธรรมสมัยใหม่จึงส่งผลกระทบต่อภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.ระบบตลาดแบบเงินตรา (ทุนนิยม) สำหรับพัฒนาการของชุมชนในระยะการตั้งถิ่นฐานนั้น (พ.ศ.2542 - 2510) การเข้ามาของวัฒนธรรมสมัยใหม่เป็นสิ่งที่ยากลำบากเพราะการคมนาคมและการติดต่อสื่อสารเป็นไปด้วยความยากลำบาก ไม่มีถนนหนทางในการสัญจรติดต่อค้าขายกับภายนอก หรืออาจจะกล่าวได้ว่าชุมชนในสมัยนั้นมีการค้าขายติดต่อกับภายนอกชุมชนน้อย การคมนาคมและการเดินทางในสมัยนั้นจึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ชุมชนต้องพึ่งพาตนเองและเป็นไปในลักษณะเศรษฐกิจแบบยังชีพ ที่ผลิตเพื่อการบริโภคและเลี้ยงดูตนเองเป็นหลัก พ่อเฒ่าโค้วเล่าว่าจะเดินทางไปเชียงของที่ต้องใช้เวลาในการเดินทาง 3 - 4 วัน นอนรอนแรมกลางป่า แต่ก็ใช้ว่าจะไม่มีการค้าขาย เพราะพ่อเฒ่าโค้วในอดีตก็ทำมาค้าขายกับต่างถิ่นทั้งตามชายแดนประเทศลาวและเชียงของเป็นประจำโดยใช้การหาบคอนและวัวต่างของ สินค้าที่มีการค้าขายแลกเปลี่ยนกันสมัยนั้นส่วนใหญ่จะเป็นสินค้าพวกยาสูบ เกลือ เหมียง ข้าวสาร และฝิ่น ฯลฯ เป็นต้น

สำหรับปัจจุบันระบบตลาดและการค้าขายในชุมชนเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีอิทธิพลมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่นและความหลากหลายทางชีวภาพ เพราะจากการที่ชุมชนสามารถติดต่อการค้ากับภายนอกได้สะดวกมากขึ้น การเข้ามาของสินค้าจากภายนอกชุมชนจึงเพิ่มสูงขึ้น ร้านค้าของชำกลางหมู่บ้านจึงเป็นจุดศูนย์รวมของการค้าขายแลกเปลี่ยน พืชผักหลายชนิดจากต่าง

ถิ่นเข้ามาสู่ชุมชน ยาแผนปัจจุบันบรรจุเสร็จก็ถูกนำมาวางขายให้กับผู้คนในชุมชน ทำให้ชาวบ้านบางส่วนได้หันไปพึ่งพายาดังกล่าวแทนการใช้สมุนไพรที่มีมาแต่เดิม เพราะสะดวกในการหาสะดวกในการใช้ และเห็นผลเร็ว และอีกประเด็นหนึ่งของการเข้ามาของระบบตลาดคือการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของแรงงาน ซึ่งในอดีตแล้วเป็นการพึ่งพาในลักษณะของการเอามือเอารวันตอบแทนแรงงานซึ่งกันและกันของเครือญาติและเพื่อนบ้านในชุมชนที่อยู่บนฐานของระบบการผลิตเพื่อการยังชีพเป็นหลักแต่เมื่อระบบตลาดได้เข้ามา มีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตเมื่อชุมชนถูกผนวกเข้าระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา ภาวะที่ต้องเร่งรีบเพื่อเร่งผลิตพืชพาณิชย์เพื่อขายที่ต้องขยายพื้นที่เพาะปลูกในปริมาณที่มากขึ้นเป็นสาเหตุของความต้องการแรงงานจึงได้นำไปสู่การรับจ้างที่เป็นการลดทอนความสัมพันธ์ที่เอื้ออาทรต่อกันทางสังคมในชุมชนและเป็นการสร้างแรงกดดันต่อพื้นที่ป่าที่เป็นแหล่งความหลากหลายทางชีวภาพของพืช แม้ว่าแรงงานบางส่วน โดยเฉพาะคนหนุ่มคนสาวที่ได้อพยพออกไปรับจ้างภายนอกชุมชน เช่น ลูกเขยของพ่อเฒ่าบ้านที่ได้ออกไปขายชาละเปายังชลบุรีเป็นเวลานานๆ เป็นต้น แม้ว่าการอพยพออกไปขายแรงงานยังภายนอก ชุมชนจะส่งผลดีต่อการลดแรงกดดันต่อการใช้ทรัพยากร แต่ก็มีข้อเสียเมื่อคนหนุ่มสาวเหล่านี้ได้รับวัฒนธรรมจากภายนอกมากกว่าวัฒนธรรมของชุมชนจึงทำให้เกิดขาดการเชื่อมต่อกับวัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิมของตนเอง จึงเป็นสาเหตุของการขาดช่วงของการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นและทำให้คนรุ่นปัจจุบันรู้จักพืชสมุนไพรน้อยลง

นอกจากนี้ปัญหาที่เข้ามาพร้อมกับระบบตลาดคือภาวะหนี้สินของชาวบ้านอันเนื่องมาจากการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตเพื่อให้สอดคล้องกับตลาดทำให้ชาวบ้านบางส่วนหันไปขอรับความช่วยเหลือจากทางการ โดยการกู้เงินจาก ธกส. การ สนับสนุนด้านเงินทุนดังกล่าวยังเป็นการส่งเสริมให้ชุมชนเข้าสู่ภาวะของระบบการผลิตเพื่อยังชีพไปสู่การค้า และเป็นการเพิ่มแรงกดดันต่อการใช้ทรัพยากร พื้นที่ป่าที่มีความหลากหลายของพืชถูกแผ้วถางและไถด้วยเครื่องจักรกลทางการเกษตร อันเนื่องมาจากเงินทุนสนับสนุนดังกล่าว ซึ่งแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับระบบการผลิตเพื่อการยังชีพที่การลงทุนเป็นเพียงการลงทุนเท่านั้นภาวะการเป็นหนี้สินจึงมีน้อยมาก

7.2 ระบบการผลิตพื้นบ้านและระบบการผลิตใหม่กับการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่นและความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร

วิถีชีวิตในอดีตของชาวไทยลื้อปางหัดนั้นเป็นวิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติเพราะต้องพึ่งพาทรัพยากรดิน น้ำ ป่า เป็นปัจจัยพื้นฐานในระบบการผลิตยังชีพที่พึ่งตนเอง สิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความผูกพันและการเห็นคุณค่าของธรรมชาติดังกล่าวคือการให้ความเคารพ ยำเกรง จึงมีการจัดการ

เพื่อที่จะรักษาไว้ซึ่งทรัพยากรธรรมชาติและจัดความสัมพันธ์ทางสังคมเพื่อลดความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากร โดยมีสิ่งเหนือธรรมชาติเป็นสิ่งเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติและคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่ไม่ได้แสดงออกในวิถีชีวิตเกี่ยวกับการเกิด การเจ็บป่วย ไปจนถึงกระทั่งการตายเท่านั้น แต่ยังแสดงออกในวิธีการผลิตของชุมชนอีกด้วย เป็นระบบคิด ระบบคุณค่าของอุดมการณ์ชุมชน โดยมีศีลเป็นสัญลักษณ์ตัวแทนของอำนาจในการจัดการทรัพยากรและจัดการความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน แต่เมื่อเข้าสู่ยุคแห่งการพัฒนาแล้วกระบวนการพัฒนาของรัฐและการเข้ามาของระบบตลาด (ทุนนิยม) ได้ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางสังคมในชุมชน เกิดการเรียนรู้ การปรับตัว ทั้งในด้านบวกและด้านลบ ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีผลต่อวิถีชีวิตที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่เดิม ซึ่งจะนำเสนอตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงในระบบการผลิตที่มีผลต่อภูมิปัญญาดังนี้

1. ไร่ข้าวระบบการผลิตในอดีตที่กลายมาเป็นไร่พืชพาณิชย์ในปัจจุบัน สำหรับชาวไทลื้อในยุคของการตั้งถิ่นฐานแล้วการทำไร่ข้าวเป็นสิ่งที่สำคัญของระบบการผลิตเพื่อการยังชีพ ที่ทำควบคู่กับการทำนา แต่บางครั้งรอบครัวก็จะทำเฉพาะไร่ข้าวเพราะ การบุกเบิกพื้นที่ที่นั่นต้องใช้แรงงานมากและใช้เวลานานหลายปีในการปรับสภาพพื้นที่ ข้าวไร่จึงเป็นทางเลือกที่ชุมชนได้ดำเนินการผลิตเลี้ยงชีพมาหลายทศวรรษ ความสัมพันธ์ของระบบการผลิตข้าวไร่นั้นสัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติที่จะคอยช่วยเหลือดูแลให้ธัญพืชมีความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งสิ่งเหนือธรรมชาติอำนาจดังกล่าวนั้น ชาวไทลื้อเชื่อว่า มีทั้งผี และแม่เจ้าธรณีเป็นผู้ที่คอยดูแลช่วยเหลืออยู่ ดังนั้นเมื่อมีแผ้วถางป่าเพื่อเปิดพื้นที่ไร่ก็จะบนบานบอกกล่าวผีป่าทราบบเพื่อขอใช้พื้นที่ มีการसानตะแหลวไม้ไผ่ปักเป็นเขตและเมื่อเตรียมพื้นที่เรียบร้อยแล้วก็บอกกล่าวแม่เจ้าธรณีให้ช่วยเหลือดูแล พร้อมกับคำกล่าวเชิญว่า “แม่เจ้าธรณีเอ๋ย ลูกเมื่อเจ้าลูก ปูกเมื่อเจ้าปูก นังเมื่อเจ้านัง ดั้นเมื่อเจ้าดั้น แห่งข้าพเจ้าได้จัดเชิญแม่ธรณีมานั่งตี่มีแห่งข้าพเจ้า จะถางไร่บ่อนนี้ ขอหื้อข้าพเจ้ามีความสุข บ่หื้อพราจับดินจับมือ บ่หื้อไม้หักหลักกูดใส่ หื้อดินเข้า หมักเต้า หมักแดง อ้วนอ้วนสมบูรณ์จิมเตื่อ” การบอกกล่าวเป็นการเชิญอำนาจของแม่เจ้าธรณีมาช่วยดูแลตั้งแต่ก่อนจะแผ้วถางไร่ ให้แม่ธรณีช่วยไม่ให้ได้รับบาดเจ็บจากการถางไร่ และขอให้ช่วยเหลือพืชพันธุ์ที่ได้ปลูกลงไว้ให้เจริญงอกงาม ในอดีตนั้นไร่ข้าวมีความหลากหลายทางพันธุกรรมของพืชพันธุ์ที่ปลูกลงไว้ให้เจริญงอกงาม ในอดีตนั้นไร่ข้าวมีความหลากหลายทางพันธุกรรมของพืชพันธุ์ที่ปลูกลงไว้ให้เจริญงอกงาม ในอดีตนั้นไร่ข้าวมีความหลากหลายทางพันธุกรรมของพืชพันธุ์ที่ปลูกลงไว้ให้เจริญงอกงาม เช่น แดง ทัก แฝง ข้าวสาเลี งา ผ้าย ฯลฯ และสายพันธุ์ข้าว เช่น ข้าวแพร่ขาว แพร่แดง ข้าวขิม ข้าวแก่นฝ้าย ข้าวกาบหมก ข้าวบ่ทัง ข้าวแดงขมุ ฯลฯ เป็นต้น

นอกจากความหลากหลายของพันธุกรรมพืชที่ปลูกลงไว้เพื่อใช้ในการบริโภค และใช้สอยแล้ว พืชสมุนไพรที่หลากหลายชนิดที่ขึ้นอยู่ในระบบนิเวศของไร่ข้าว เพราะการทำไร่ข้าวในสมัยก่อนนั้นใช้เพียงจอบในการขุดพลิกดินหรือบางทีไม่ต้องใช้เลยเพราะพื้นที่ดังกล่าวมีความเหมาะสมอยู่แล้ว พืชสมุนไพรในระบบนิเวศนี้ที่มักจะขึ้นตามหัวไร่ เช่น ปิดปิวแดง ปิดปิวขาว คองคิง

บัวบก มหาภาพ เคื่อแก้ง เคื่อปล้อง จำหัด ด้าย ฯลฯ เป็นต้น เมื่อยามเกิดความเจ็บป่วยก็สามารถหยิบยามารักษาได้ง่าย ระบบการผลิตข้าวไร่จึงเป็นแหล่งของความหลากหลายทางพันธุกรรมพืชอาหารพืชไร่สอย และพืชสมุนไพร และยังเป็นระบบนิเวศที่มีการจัดการทรัพยากรบนความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติและคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติดังที่กล่าวมา ส่วนในความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนนั้นแสดงออกในรูปของการแลกเปลี่ยนแรงงาน ในรูปแบบของการเอามือเอารำของครอบครัวเครือญาติ และเพื่อนบ้าน ซึ่งเป็นรูปแบบของความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนรูปแบบหนึ่ง ขณะนี้ปัจจุบันการทำไร่ข้าวยังหลงเหลืออยู่ในชุมชนไทลื้อปางหัดใหม่ ที่แยกตัวตั้งเป็นหมู่บ้านห่างออกไปทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ของปางหัดเท่านั้น เพราะส่วนใหญ่ไม่มีที่นา

การเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตข้าวไร่ เริ่มเกิดขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ.2518^๓ เมื่อการคมนาคมเริ่มสะดวกขึ้นพืชพาณิชย์ชนิดแรกที่เข้าสู่ระบบการผลิตแทนข้าวไร่คือข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ซึ่งพ่อเฒ่าที่ให้สัมภาษณ์ก็บอกว่าจำไม่ได้ว่าใครเป็นผู้ปลูกครั้งแรกแต่เริ่มมีการปลูกข้าวโพดเพื่อขายเมื่อปี 2518 และในระยะเวลาต่อมาผู้ที่เข้ามาส่งเสริมครั้งแรกก็คือเจ้าหน้าที่เกษตรของรัฐ การปลูกพืชพาณิชย์ก็เริ่มขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็วในชุมชนในรอบการพัฒนาเกือบสี่ทศวรรษที่ผ่านมาซึ่งเริ่มต้นนั้นเป็นช่วงที่รัฐได้ใช้นโยบายการบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชพาณิชย์เพื่อการส่งออกผลิตผลพืชการเกษตร (สน่ห์ และยศ. บก., 2536) ช่วงแรกข้าวโพดมีราคาดีชาวบ้านบางส่วนจึงพากันเลิกทำไร่ข้าวหันไปปลูกข้าวโพดแทน จึงทำให้เกิดการขยายตัวของพื้นที่ปลูกข้าวโพดเป็นการสร้างแรงกดดันต่อผืนป่า เช่น บริเวณคอยธาตุในปัจจุบันที่เป็นวัดร้างเก่า ซึ่งแต่ก่อนนั้นบริเวณนี้เป็นบริเวณที่คนเฒ่าคนแก่เชื่อมีอำนาจเหนือธรรมชาติ มีผีคู่แกลอยู่ จึงไม่ค่อยมีใครกล้าเข้าไปบริเวณ แต่ตั้งแต่มีการปลูกพืชพาณิชย์เพื่อขายดังกล่าวได้นำไปสู่ความต้องการพื้นที่ในการเพาะปลูกที่มากขึ้นปัจจุบันป่าบริเวณคอยธาตุจึงเหลือเพียงน้อยนิดกลายเป็นผืนไร่ที่ปลูกข้าวโพดเต็มไปหมด ป้าคนหนึ่งลูกสาวพ่อเฒ่าป้ากล่าวว่า “แต่ก่อนเป็นละอ่อน (เด็ก) ไม่มีใครกล้าเข้าไปบริเวณ ดังกล่าวเป็นป่าทึบ การทำไร่ข้าวก็ทำเพียงผืนเล็กๆรอบๆเวลาเกี่ยวข้าวเสร็จจะมีพืชสมุนไพรพวกปิดปิวแดง ปิดปิวขาวขึ้นเต็มไปหมด ปัจจุบันนี้ไม่เหลือแล้ว เพราะรถไถไถตายไปหมดแล้ว” และในปัจจุบันการปลูกพืชเพื่อขายยังพบว่าต้องพึ่งพาการใช้สารเคมีมากมาย โดยเฉพาะยาฆ่าหญ้าที่ใช้ฉีดพ่นตามร่องทางระหว่างต้นพืชเพราะพื้นที่มาก การใช้สารเคมีฆ่าหญ้าจึงง่ายกว่าและเสียเวลาน้อยกว่าการดายหญ้าด้วยแรงงานคน การฉีดพ่นสารเคมีดังกล่าวทำให้พืชหลายชนิดที่เป็นประโยชน์ได้ตายไปด้วย เช่น ผักหุ้ม ผักเป็ย ฯลฯ เป็นต้น

^๓ สัมภาษณ์พ่อเฒ่าวงศ์ สิงห์แก้ว, พ่อเฒ่านวล หัตถกอง และผู้ใหญ่บ้าน

จากการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากข้าวไร่มาเป็นไร่พืชพาณิชย์ดังกล่าวเป็นผลมาจากนโยบายรัฐ และส่งผลกระทบต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีระบบคิด ระบบคุณค่าเกี่ยวกับผี ได้เสื่อมลง แม่เฒ่าคนหนึ่งกล่าวว่า “ผีไม่สามารถอยู่ได้เพราะเสียงเครื่องยนต์จากรถไถได้ขับไล่หนีไปหมด” คนจึงมีการบุกเบิกพื้นที่เพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูกพืชเพื่อขายมากขึ้น นอกจากนี้ช่วงเวลาดังกล่าวได้มีพ่อค้าจากภายนอกมากว้านซื้อพืชสมุนไพรพวกปิดปิวแดง ปิดปิวขาว ในราคา กิโลกรัมละ 60 บาท จึงทำให้ชาวบ้านได้หันไปขุดพืชสมุนไพรดังกล่าวออกมาขายกันยกใหญ่ บริเวณคอกธาตุจึงแทบจะหาพืชสมุนไพรปิดปิวแดง ปิดปิวขาวไม่เจอ และการเข้ามาของระบบตลาดที่มีเงินตราเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนได้มีผลต่อความสัมพันธ์ของชุมชนในระบบการแลกเปลี่ยนแรงงาน ซึ่งในอดีตแล้วการเอามือเอารวันเป็นการแลกเปลี่ยนแรงงานในระบบการผลิตที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นของผู้คนในชุมชน ปัจจุบันการเอามือเอารวันจะพบเฉพาะในเครือญาติและเพื่อนบ้านใกล้เคียงกันเท่านั้น เพราะต่างคนก็ต่างทำไร่ปลูกพืชพาณิชย์ที่มีพื้นที่มาจากการจ้างแรงงานจึงเป็นสิ่งที่สะดวกและง่ายกว่าที่จะต้องมาเอามือเอารวันที่ต้องมาเวียนใช้แรงงานคืน การเข้ามาของพืชพาณิชย์จึงไม่ใช่ส่งผลกระทบต่อแหล่งความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรเท่านั้นแต่ยังส่งผลกระทบต่อสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนด้วย

2.เหมืองฝายและการทำนา สำหรับระบบการผลิตในน่านนี้จะสัมพันธ์กับเหมืองฝายเพราะการทำนาต้องอาศัยน้ำ จากสภาพของระบบนิเวศชุมชนไทลื้อปางหัดเป็นบริเวณเชิงเขาและที่ราบหุบเขา ทำให้ไม่สามารถกักเก็บน้ำไว้ได้เพราะความลาดชันของพื้นที่ที่ให้น้ำไหลจากลำห้วยลงสู่ลำธารซึ่งเป็นพื้นที่ต่ำอย่างรวดเร็ว ชาวบ้านที่จำเป็นต้องใช้น้ำเพื่อการทำนาในพื้นที่ลุ่มน้ำเดียวกันจึงได้รวมตัวกันเพื่อสร้างฝายกักเก็บน้ำและท่อน้ำเข้านาตามลำเหมืองที่ขุดลอกไว้ ระบบเหมืองฝายของชาวไทลื้อปางหัด ในอดีตนั้นจะมีการเลือกและแต่งตั้งหัวหน้าหรือผู้นำกลุ่มผู้ใช้น้ำขึ้นเรียกว่า แก่ฝาย ซึ่งแก่ฝายจะเป็นผู้ที่ดูแลรับผิดชอบเหมืองฝาย เมื่อใกล้จะถึงฤดูทำนาประมาณเดือนหกเดือนเจ็ด ก็จะเรียกประชุมเกษตรกรสมาชิกผู้ใช้น้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำเดียวกันมาตีฝาย ขุดลอกเหมือง เมื่อตกลงและกำหนดวันกันแล้วสมาชิกก็จะทำการขุดลอกเหมืองเก่าเพื่อเอาดินตะกอนที่ตกค้างออกเพื่อเปิดทางให้น้ำไหลสะดวก จากนั้นสมาชิกก็จะไปตัดไม้ไผ่แหลมปลายด้านหนึ่งและตัดยาวขนาด 1 - 1.5 เมตรเพื่อนำมาตอกตีเป็นแนวฝายปิดกั้นลำน้ำและขุดดินใส่เพื่อท่อน้ำเข้านาตามลำเหมือง เมื่อทำการตีฝายเสร็จเรียบร้อยแล้ว ประมาณเดือนแปดเดือนเก้าก่อนจะมีการลงมือทำนาก็จะมีการนัดสมาชิกกลุ่มเพื่อทำการเลี้ยงฝายจะให้ปุ๋ยหรือข้าวจำเป็นผู้ทำพิธีโดยใช้ เหล้า ไก่ต้ม ดอกไม้ รูปเทียน ข้าวเหนียว อาหารต่างๆ พิธีกรรมดังกล่าวเป็นการอัญเชิญอำนาจเหนือธรรมชาติให้มาช่วยเหลือดูแลเรื่องของน้ำให้เพียงพอต่อการทำนาและให้การทำนานั้นต้นข้าวเจริญงอกงาม เมื่อการประกอบพิธีกรรมผ่านพ้นไปในช่วงระยะเวลาหนึ่งเมื่อถึงเวลาที่จะทำนาก็จะมีการจัดสรรปันน้ำ

ให้แก่สมาชิก โดยแต่ละฝ่ายจะเป็นผู้ที่ทำหน้าที่คอยดูแล ซึ่งการแบ่งปันน้ำให้แก่สมาชิกจะใช้เชื้อพันธุ์ข้าวที่ปลูกและพื้นที่นาเป็นเกณฑ์ นั่นคือเชื้อพันธุ์ข้าว 1 ถัง ต่อระดับน้ำ 1 นิ้วมือ และวัดกว้าง 5 นิ้ว ตรงหน้าเชิงนา หรือไม้ก็จะมีการตัดไม้วัดเป็นนิ้วไว้สำหรับวัดระดับน้ำ เหมือนฝ่ายจึงเป็นการสร้างความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน โดยเฉพาะผู้ที่ใช้พื้นที่ลุ่มน้ำเดียวกัน และมีพิธีกรรมการเลี้ยงผีฝ่ายเป็นตัวแทนสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ วิธีคิดดังกล่าวเป็นการปรับความสมดุลของระบบนิเวศและลดความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรที่เป็นวัฒนธรรมของชุมชนในระบบการผลิต

ปัจจุบันระบบเหมืองฝายของชุมชนได้เปลี่ยนจากการตีฝายด้วยไม้ไผ่มาเป็นการเทด้วยคอนกรีตถาวร ซึ่งหน่วยของทางราชการได้จัดสรรงบประมาณมาดำเนินการให้ การเปลี่ยนแปลงของระบบเหมืองฝายดังกล่าวได้ส่งต่อการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนในระบบนิเวศลุ่มน้ำเดียวกันเพราะเมื่อมีการสร้างฝายคอนกรีตขึ้นแทนของเดิม การเกณฑ์แรงงานเพื่อมาตีฝายในอดีตก็หมดไป ความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนได้เปลี่ยนไป ถึงแม้ว่าปัจจุบันจะยังคงมีแก่ฝายและมีการเลี้ยงผีฝายอยู่ แต่ก็ไม่สามารถที่จะสร้างความสัมพันธ์และอุดมการณ์เดียวกันได้เช่นดังก่อน เพราะเหมืองคอนกรีตไม่สามารถจะวัดระดับน้ำได้นำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งและการแย่งน้ำกัน บ่อยครั้งที่โต้เถียงและจบลงด้วยการให้ผู้นำชุมชนไกล่เกลี่ยข้อพิพาท นอกจากนี้ฝายคอนกรีตยังทำให้เกิดการตกตะกอนหน้าฝายขุดลอกลำบากซึ่งอาจจะทำให้น้ำเซาะพังทลายได้ และทำให้น้ำไหลลำบาก การจัดการยุ่งยากกว่าเหมืองฝายเดิม

ส่วนการทํานานั้น อดีตก่อนจะลงมือทํานาก็จะมีการประกอบพิธีเสกนาก่อน โดยครั้งแรกจะเป็นการเสกคอนหวานกล้า เป็นการดูฤกษ์ยามก่อนว่าวันไหนที่เป็นวันดีเหมาะสำหรับการเพาะปลูก เพราะเชื่อว่าจะเป็นนิมิตหมายที่ดีทำให้ข้าวกล้าเจริญงอกงามต่อไป การเสกนาก่อนเป็นการบอกกล่าวให้แก่แม่เจ้าธรณีทราบว่าจะเริ่มต้นในการทำนาปลูกข้าวแล้ว การหวานกล้าจะมีการเตรียมพื้นที่นาส่วนหนึ่งเพื่อไว้สำหรับหวานกล้าอนุบาลต้นกล้า พอต้นกล้าอายุได้ประมาณ 20 วัน (กล้าแดง) ก็จะถอนต้นกล้ามาแบ่งและนำไปชำไว้อีกระยะหนึ่งประมาณหนึ่งเดือนเพื่อให้ต้นกล้าแตกกอเพิ่มมากขึ้น และจะได้นำไปปลูกในนาต่อไป หลังจากนั้นก็จะทำการไถนาโดยใช้แรงงานจากควายเป็นหลัก พ่อเฒ่านวล เล่าว่าในสมัยก่อนนั้นทุ่งนาชุมชนปางหัดเต็มไปด้วยวัว ควาย ที่เลาะเล็มหญ้าอยู่กลางทุ่งวัวควายก็จะถ่ายมูลกลายเป็นปุ๋ยคอกให้กับพื้นดิน และเมื่อถึงเวลาจะทํานาก็จะมีการช่วยเหลือเอามือเอาร่างกัน วันหนึ่งใช้ควายไถนาประมาณ 20 - 30 ตัว ซึ่งการทำนามีขั้นตอนที่ละเอียดเริ่มจากการไถเพื่อพลิกหน้าดินให้หญ้าแห้งน้ำ และปล่อยทิ้งไว้ระยะหนึ่งให้หญ้าเน่าตายกลายเป็นปุ๋ยธรรมชาติ จากนั้นก็จะใช้คราดทำการพลิกดินเป็นแนวเป็นระยะๆ ทิ้งไว้ระยะเวลาหนึ่งช่วงเวลาปล่อยให้ดินฟักตัวก็จะใช้เวลาในช่วงนั้นนางหญาปั้นคันทนาไปในตัว จากนั้นก็จะทำการใช้

คราดพลิกดินอีกรอบหนึ่งและทำการใช้เพื่อไม้ไผ่ขางกลมเล่มใหญ่มาช่วยกดพื้นให้ราบเพื่อเตรียมปลูกรุ่นต่อไป

ก่อนที่จะมีการลงมือคานาปลูกรุ่นก็จะมีพิธีเสกโดยใช้ ข้าวเหนียวปั้น กล้วย อ้อย เพื่อบอกกล่าวแม่เจ้าธรณีอีกครั้งหนึ่ง พ่อเฒ่าวงศ์เล่าว่า การเสกขั้วนั้นก็เหมือนกับการทำไร่ข้าวที่ต้องบอกกล่าวให้แม่เจ้าธรณีทราบ เพราะแม่เจ้าธรณีเป็นเทวดาที่คอยดูแลเกี่ยวกับดินและความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหารที่ชาวบ้านปลูก การเสกนั้นก็จะมีกรกล่าวคำอัญเชิญเช่นเดียวกับการทำไร่ข้าวเพียงแต่เปลี่ยนจากการทำไร่ข้าวมาเป็นการทำนาแทน และจะมีการสานตะแหลวไม้ไผ่ไม่มีสรววยใบตองใส่ดอกไม้รูปเทียนนำไปปักพร้อมกับดินเอียงหมายนา ซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์แห่งการทำนาและก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิตต่อไป

ปัจจุบันการทำนาได้เปลี่ยนแปลงไปในอดีตจะมีการทำนาเพียงครั้งเดียวเฉพาะนาปีเท่านั้น ปัจจุบันมีการทำนาปีละสองครั้ง คือนาปี และนาแลย (นาปรัง) ควายที่เคยใช้เป็นแรงงานปัจจุบันไม่มีเหลืออยู่ในชุมชน เพราะหมคความหมายและยังต้องคอยระวังเรื่องการเข้าไปกินพืชและทำความเสียหายแก่ไร่ข้าวโพดที่ขยายพื้นที่เพิ่มขึ้นมากมายและต้องเสียค่าปรับให้กับเจ้าของไร่ รถไถนาเดินตามหรือที่เรียกว่าควายเหล็กจึงได้เข้ามาแทนที่ เพราะภาวะของเวลาอันรีบเร่งที่บีบรัดอันเนื่องมาจากต้องรีบดำเนินการปลูกรุ่น การดูแลรักษาพืชพวงนิษฐ์ พ่อเฒ่านวนกล่าว่า การทำนาสมัยก่อนจะให้ผลผลิตที่มากกว่าในปัจจุบัน นาไร่หนึ่งได้ข้าวหลายสิบหาบ เพราะว่าการทำนาในสมัยนั้นใช้ควายไถและต้องใช้เวลาานทำให้เกิดการบ่มตัวของดิน การจับของวัว ควายและการนำเปื้อยของหญ้ากลายเป็นปุ๋ยธรรมชาติที่ทำให้ดินข้าวเจริญงอกงามและให้ผลผลิตที่สูง ส่วนการทำนาในปัจจุบันที่ไร้รถไถควายเหล็กนั้นทำให้ได้ผลผลิตน้อยสู้ใช้ควายไม่ได้เพราะว่าการใช้รถไถควายเหล็กทำอย่างเร่งรีบ ระยะเวลาของดินจึงไม่เพียงพอและไม่มีการนำเปื้อยของหญ้า ทำให้เกิดดินแข็งเมื่อปลูกรุ่นแล้วรากข้าวไม่สามารถขยายตัวไปหาอาหารได้เต็มที่ จึงทำให้ต้องมีการใช้ปุ๋ยเคมีเพื่อเติมให้ได้ผลผลิตที่สูงขึ้นเป็นการสิ้นเปลืองทุนและยังทำให้ดินเสียอีกด้วย นอกจากนี้การไถด้วยรถไถเดินตามดังกล่าวทำให้ไม่มีเวลาที่จะต้องมาบั่นคันทนา จึงนำไปสู่การใช้สารเคมีกำจัดวัชพืชหรือยาฆ่าหญ้าเพิ่มมากขึ้น การใช้สารเคมีดังกล่าวทำให้สัตว์น้ำหลายชนิด เช่น ปู ปลา กุ้ง หอย ได้ตายและสูญหายไปจากท้องนาหลายชนิด

เหมือนฝ่ายและการทำนาในอดีตนั้น ดำรงไว้ซึ่งความหลากหลายทางพันธุกรรมพืช โดยเฉพาะพันธุ์ข้าว จะมีการปลูกรุ่นหลากหลายสายพันธุ์ เช่น ข้าวแดงน้ำหมาก ข้าวคอกปืด ข้าวคอเหมย ข้าวบ่น้ำน้อย ข้าวบ่น้ำหลวง ข้าวกำละวง ฯลฯ เป็นต้น และยังมีพืชผักพื้นบ้านที่ชาวบ้านเก็บมาประกอบอาหารในช่วงที่ไปดูแลนา เช่น ผักจุ่มป่า ผักแว่น เต้า ตะ ไกลี่ ซึ่งเป็นพืชที่ชอบน้ำเมื่อสิ้นฤดูการทำนาท้องนา ก็จะได้รับการปล่อยให้ฟื้นตัว เป็นแหล่งอาหารของวัว ควาย เพราะมี

หญ้าหลายชนิดขึ้น นอกจากหญ้าแล้วพืชหลายชนิดที่ชาวบ้านนำมาบริโภค เช่น ผักหนอก ผักเป็ย หรือแม้กระทั่งหญ้าที่ชาวบ้านไม่ใช้แต่หมอยาพื้นบ้านจะนำมาเป็นส่วนประกอบของยารักษาความเจ็บป่วย เช่น หญ้าผมยุง หญ้าเอ็นชืด หญ้าเห็บหมู หญ้าผากควาย ผักหุ้ม ฯลฯ เป็นต้น ซึ่งนับได้ว่า ผืนนาและระบบการผลิตในอดีตนั้นมีผลต่อการรักษาไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพของพืชพื้นบ้านและส่วนหนึ่งก็คือพืชสมุนไพร ซึ่งปัจจุบันนี้พืชเหล่านี้เริ่มลดลงเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงกระบวนการของระบบการผลิต ทำให้พืชหลายชนิดหมดไปจากระบบนิเวศดังกล่าวตัวอย่าง เช่น สายพันธุ์ข้าวที่ปัจจุบันเหลือเพียงการปลูกไม่กี่สายพันธุ์และส่วนใหญ่ก็เป็นสายพันธุ์ที่มาจากภายนอก จากการ ส่งเสริมทางการเกษตรของรัฐ เพราะต้องมีการปลูกปีหนึ่งถึงสองครั้ง เช่น ข้าวกข. 6 ข้าวกข.8 ข้าว สันป่าดอง เป็นต้น หญ้าหลายชนิดที่นำมาใช้เป็นสมุนไพรเคยขึ้นในท้องนาที่ปล่อยให้พักตัวก็ไม่ไม่มีพื้นที่ให้อยู่ เพราะจากนาคำหรือนาปี ท้องนาจึงจะกลายเป็นนาเลย์ต่อ ระบบการผลิตดังกล่าวจึงส่งผลต่อการลดลงของความหลากหลายพืชสมุนไพร

7.3 ระบบการแพทย์พื้นบ้านและระบบการแพทย์สมัยใหม่กับการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่นและความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร

จากที่กล่าวมาในบทที่ 6 จะเห็นว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับความเจ็บป่วยและการใช้พืชสมุนไพรของชาวไทยลื้อนั้น เป็นชุดองค์ความรู้ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยลื้อที่เกิดขึ้นบนความสัมพันธ์กับระบบนิเวศท้องถิ่น เกิดจากประสบการณ์ กระบวนการเรียนรู้ สังคม และถ่ายทอดกันในชุมชนที่ตั้งอยู่บนฐานสังคม วัฒนธรรมชุมชนของชาวไทยลื้อเองมาอย่างยาวนาน ปัจจุบันการแพทย์สมัยใหม่หรือที่เรียกว่าการแพทย์กระแสหลักได้เข้ามามีบทบาทและอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงการรักษาพยาบาลของผู้คนในชุมชนมากขึ้น หากศึกษาถึงพัฒนาการของชุมชนเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลแล้วจะเห็นถึงความเปลี่ยนแปลงดังนี้

ยุคของการตั้งถิ่นฐานเป็นการเริ่มต้นของชุมชนเล็กๆ เป็นชุมชนที่พึ่งพาตนเองทั้งในระบบการผลิต และการรักษาพยาบาล เพราะในคอนนั้นไม่มีสถานบริการสาธารณสุขของรัฐ และการคมนาคมที่ลำบาก เมื่อยามเกิดความเจ็บป่วยไม่สบายสิ่งที่จะช่วยได้ก็คือ การรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้าน ซึ่งเป็นทางเลือกเดียวที่มีอยู่ในขณะนั้น หมอพื้นบ้านและยาสมุนไพรจึงเป็นแหล่งพึ่งพิงที่สำคัญที่สุด พืชสมุนไพรหลากหลายชนิดหาได้ง่ายไม่ว่าหัวไร่ปลายนา รอบบ้านหรือแม้กระทั่งตามข้างถนนทางเดินแถวหน้าบ้าน ประกอบกับพื้นฐานของวิถีคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วยที่ชุมชนไม่ได้มองเฉพาะที่โรคแต่หากเป็นการมองถึงความสัมพันธ์ทางสังคม ทั้งในครอบครัว เครือญาติ และชุมชนที่เป็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ โรคภัยไข้

เจ็บจึงเป็นเรื่องของการเสียสมดุลทั้งทางร่างกาย จิตใจ และสภาพแวดล้อม การรักษาพยาบาลเพื่อให้หายจากความเจ็บป่วยดังกล่าวจึงเป็นการพยายามรักษาไว้ซึ่งความสมดุลของระบบนิเวศนั่นเอง

การรักษาพยาบาลที่บ้านเริ่มชวนเซเมื่อรัฐได้เริ่มมีการประกาศที่จะควบคุมจดทะเบียนหมอที่บ้านโดยตราพระราชบัญญัติควบคุมโรคประกอบศิลปะ พ.ศ. 2446 แต่สำหรับชุมชนไทลื้อปางหัดแล้วการประกาศ พระราชบัญญัติดังกล่าวแทบจะไม่มีผลต่อการแพทย์พื้นบ้าน และวิธีการรักษาของชุมชนเพราะเป็นชุมชนที่ห่างไกล และชุมชนมีพื้นฐานวิถีคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วยที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนเอง พ่อเฒ่าวงศ์เล่าว่า การรักษาพยาบาลที่บ้านเริ่มถูกระทบหรือมีชาวบ้านเริ่มหันไปใช้ยาแผนใหม่รักษาพยาบาลเมื่อมีถนนหนทางดีขึ้นในยุคของการต่อสู้เพราะทหารได้ทำถนนเข้าสู่หมู่บ้าน การเดินทางติดต่อกับภายนอกจึงสะดวก และประกอบกับมีการสร้างสถานีอนามัยตำบลป่องขึ้นในระยะเวลาต่อมา การเข้ามาของหน่วยงานรัฐ โดยมีสถานีอนามัยเป็นตัวแทนรัฐ และเจ้าหน้าที่สาธารณสุขก็ได้เข้ามามีบทบาทส่งเสริมมากขึ้น ทั้งการส่งเสริม การป้องกันโรค วัฒนธรรมการแพทย์แผนใหม่จึงเริ่มเข้าสู่ชุมชนและแพร่หลายอย่างรวดเร็ว ประกอบกับในระยะเวลาต่อมาช่วงปี พ.ศ.2525 - 2530 มีการรณรงค์โดยมีการฉายหนังกลางแปลงประกอบมีการโฆษณาขายยาแผนปัจจุบันมากมายในช่วงนั้น ยาแผนปัจจุบันจึงเริ่มมีเข้ามาขายในชุมชน โดยเฉพาะผู้ใหญ่ในวัยแรงงานเพราะการทำงานทำไร่ ทำให้เหน็ดเหนื่อยร่างกายอ่อนล้า เมื่อได้ทดลองกินยาปวดหาย (ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นบวดหาย) แล้วหายปวดเหมื่อยได้เร็วกว่าการกินยาสมุนไพรต้ม หลายคนจึงเปลี่ยนจากที่เคยกินสมุนไพรต้มก็มากินยาแผนปัจจุบันแทน ยาแผนปัจจุบันจึงมีวางขายในร้านขายของชำหลายชนิดมาจนถึงปัจจุบัน ต่อมาได้มีการตั้งโรงพยาบาลชุมชนระดับอำเภอขึ้นเมื่อ พ.ศ.2532 การเกิดขึ้นของสถานบริการสาธารณสุขของรัฐดังกล่าวได้เพิ่มทางเลือกในการเยียวยาความเจ็บป่วยในระดับที่สูงขึ้นอีกทางหนึ่ง เพราะความเจ็บป่วยบางอย่างรุนแรงเกินกว่าที่จะรักษาด้วยวิธีการแพทย์พื้นบ้านและในระดับสถานีอนามัยได้ เช่น การเกิดอุบัติเหตุที่รุนแรง ไข้ตั้งอักเสบที่ต้องผ่าตัด เป็นต้น

อย่างไรก็ตามแม้ว่าการแพร่กระจายของวัฒนธรรมการแพทย์สมัยใหม่จะเข้ามามีบทบาทสูงในชุมชนแต่ก็เชื่อว่าจะแก้ปัญหาความเจ็บป่วยของชุมชนได้ทั้งหมดทุกเรื่อง โรคบางอย่างการแพทย์สมัยใหม่ไม่สามารถหาคำตอบและรักษาได้ เช่น ความเจ็บป่วยที่เกิดจากอำนาจเหนือธรรมชาติ ผญาดลมผิดเดือน ไข้ชูดคาไส เป็นกวางๆมาๆ เป็นเกี่ยว ฯลฯ เป็นต้น โรคเหล่านี้การแพทย์พื้นบ้านสามารถหาคำตอบได้และรักษาได้ผล เพราะวิถีคิดเกี่ยวกับการเกิดของโรคนั้นแตกต่างจากวิถีคิดเกี่ยวกับโรคทางการแพทย์สมัยใหม่อย่างสิ้นเชิง การแพทย์พื้นบ้านเป็นการรักษาทั้งระบบคือ ร่างกาย จิตใจ สังคม และสภาพแวดล้อมรอบข้าง การตีความ การวินิจฉัยโรคจึงไม่ได้ผูกขาดกับผู้ใดผู้หนึ่ง แต่เป็นความสัมพันธ์ทางสังคมที่แต่ละคนในครอบครัว เครือญาติ และชุมชน

มีส่วนร่วมในการหาคำอธิบายและแสวงหาทางเลือกในการรักษาพยาบาล ขณะที่วิถีชีวิตเกี่ยวกับโรคของระบบการแพทย์สมัยใหม่นั้นผูกขาดอยู่กับหมอหรือแพทย์เท่านั้น ระบบการแพทย์พื้นบ้านดังกล่าวมาจึงยังคงดำรงสถานะที่ตอบสนองต่อชุมชนมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งอาจจะยกตัวอย่างของผู้คนที่เจ็บป่วยและทำการรักษาพยาบาลพื้นบ้านในรอบหนึ่งเดือน (ธันวาคม 2541) ซึ่งผู้วิจัยได้ร่วมสังเกตการณ์ที่ผ่านมาเป็นตัวอย่าง เช่น

ตัวอย่างที่ 1 ผู้ป่วยเป็นเด็กเพศหญิงอายุ 5 ขวบ หลานพ่อเฒ่าโค้วป่วยมีแผลในปาก แม่จึงพามาให้พ่อเฒ่าโค้วรักษา โดยเป่าด้วยคาถา ใช้เวลารักษา ประมาณ 5 วันอาการแผลในปากก็ดีขึ้น เด็กกินข้าวได้มากขึ้น

ตัวอย่างที่ 2 ผู้ป่วยเป็นเด็กเล็กเพศหญิงอายุ 9 เดือน ซึ่งเป็นหลานพ่อเฒ่าโค้วไม่สบายเป็นไข้อยู่ตลอดเวลา แม่พามารักษาที่โรงพยาบาล อาการก็ทุเลา ก็กลับไปบ้านก็มีอาการไข้อีกเมื่อพามาโรงพยาบาลก็ไม่มีไข้ เป็นอย่างนี้อยู่หลายวัน แม่จึงพาไปหาพ่อเฒ่าโค้ว พ่อเฒ่าโค้วก็วินิจฉัยจากการดูเมื่อแล้วพบว่าความเจ็บป่วยดังกล่าวนี้เนื่องมาจากถูกผีทำ ผีดังกล่าวนี้เป็นผีบ่อน้ำเก่าที่อยู่ใต้ต้นไม้ใหญ่เหนือบ้านผู้ป่วยขึ้นไปเล็กน้อย ซึ่งจะต้องทำการเช่นไหว้ผี พ่อเฒ่าโค้วจึงนำขันธ์ดอกไม้ รูปเทียน ไปบนบานไว้ว่าหากเด็กที่ถูกทำให้เจ็บป่วยนี้หายป่วยได้จะทำการเช่นไหว้ด้วยเหล้าไหไก่คู่ และต่อมาอาการป่วยไข้ของเด็กก็ดีขึ้นและหายจากป่วยไข้ พ่อเด็กจึงเตรียมไก่และเหล้าขาว ดอกไม้ใส่ขันธพร้อมเทียน 4 คู่ ไว้ให้พ่อเฒ่าโค้ว และได้ไปเช่นไหว้ตามวันที่ได้นัดตกลงไว้กับผี เมื่อถึงเวลาจะนำเครื่องที่เตรียมไว้ไปยังสถานที่ที่ผีอยู่ และได้คำกล่าวเชิญผีมารับเครื่อง เช่นว่า สูเจ้าตั้งหลายกลายได้เป็นเฮ็ดเด็กน้อยไปงม ไปตักใคร่อยากใคร่กินก็ไต่ผัดวันไต่สามวันก็จะมาเลี้ยงมาเกือบเที่ยงไต่มาเลี้ยงมาเกือบแล้วก็ขอให้อเด็กน้อยอยู่กินดีมีสุข.....ซึ่งเป็น การกล่าวเชิญและต่อรองอำนาจกับผีเพื่อให้หายจากความเจ็บป่วยจากนั้นก็เขียนยันต์ผูกไว้ที่คอเด็กเพื่อป้องกันอำนาจของผีไม่ให้มาทำร้ายได้อีกและมีการผูกขวัญเด็กด้วยด้ายที่ข้อมือเพื่อให้ขวัญมาอยู่กับเจ้าของ การทำพิธีดังกล่าวพ่อแม่เด็กบอกว่าเด็กมีอาการดีขึ้นจึงทำให้ตนเองสบายใจขึ้น

ตัวอย่างที่ 3 ผู้ป่วยเป็นเพศหญิง อายุประมาณ 34 ปี โดยที่ผู้ป่วยกินข้าวเสร็จแล้วจะไปทุ่งนา เกิดอาการไม่รู้สีกตัว สลึมสลือ หลงๆลืมๆ ไม่รู้ว่าทำอะไรไปแล้วบ้าง ถามอะไรก็ไม่รู้เรื่องจำความไม่ได้ ญาติจึงได้พามาหาพ่อเฒ่าปิ่น เมื่อพ่อเฒ่าปิ่นได้จับดูและวินิจฉัยพบว่าอาการดังกล่าวนี้ถูกผีตายโหงทำร้าย พ่อเฒ่าปิ่นจึงให้ญาติเตรียมอุปกรณ์ดอกไม้รูปเทียน ทำพิธีขึ้นขันธคี ใช้เงินค่ายกครู 35 บาท ได้เป่าคาถาลงในน้ำมันที่ใส่ขมิ้น ส้มป่อย และใช้ใบหนาดมัดประพรมน้ำมันอาการก็ดีขึ้นและหายจากอาการดังกล่าว

ตัวอย่างที่ 4 แม่เฒ่าภรรยาพ่อเฒ่าปิ่นที่เกิดป่วยมีอาการท้องเสีย และอาเจียน ซึ่งชาวบ้านเรียกว่าเป็นไข้ซากสองกอง คือออกทั้งสองทาง ทั้งทางปากและทางทวารหนัก พ่อเฒ่าปิ่นก็พยายาม

ฮิบยา (ปรุง) หลายขนานหลายคำรับให้กินแต่อาหารก็ไม่ทุเลา ซื่อยาแผนปัจจุบันจากร้านขายของชำ มากินอาหารก็ไม่ดีขึ้น พ่อเฒ่าปิ่นจึงไปขอพืชสมุนไพรจากบ้านพ่อเฒ่าวงศ์เพื่อจะนำมาฮิบยขนาน ใหม่ให้ พ่อเฒ่าวงศ์จึงถามว่าเป็นผลยาอะไร เมื่อรู้ว่าเป็นขี้ฮากสองกอง พ่อเฒ่าวงศ์จึงบอกพ่อเฒ่า ปิ่นว่าไม่ต้องเอาพืชสมุนไพรอย่างอื่นไปฮิบหรือกินให้ใช้ยาต้นเดียวนี้ (ว่านสายรุ้ง) ไปต้มให้กิน คู่ก่อน พ่อเฒ่าปิ่นจึงนำไปต้มให้ภรรยากิน ปรากฏว่าอาการทุเลาขึ้นและหายป่วยในเวลาต่อมา

จากที่กล่าวมาเป็นเพียงตัวอย่างเพียงน้อยนิตินิติการแพทย์พื้นบ้านได้ทำการเยียวยาความเจ็บ ป่วย ความคิดปกคิของผู้คนในชุมชน หากสังเกตและวิเคราะห์จากตัวอย่างที่กล่าวมาจะพบว่า ความ เจ็บป่วยที่เกิดขึ้นนั้นเป็นเรื่องของการสูญเสียความสัมพันธ์ทางสังคม ทำให้เกิดความไม่สมดุลที่มี ผลต่อร่างกายและจิตใจ การรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้านดังกล่าวจึงเป็นการพยายามที่จะปรับความ สมดุลเพื่อให้หายจากอาการเจ็บป่วยดังกล่าว ที่ระบบการแพทย์สมัยใหม่ไม่สามารถตอบสนองได้

คำอธิบายเกี่ยวกับความเจ็บป่วยของการแพทย์พื้นบ้านบางที่มีใช้การพิจารณาเฉพาะสาเหตุที่ เนื่องมาจากการสูญเสียความสมดุลของสัมพันธภาพระหว่างผู้ป่วยกับสิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่บาง ครั้งความเจ็บป่วยเป็นผลมาจากการผิดทำนองคลองธรรม หรือการละเมิดจารีต กฎเกณฑ์ของสังคม ประสิทธิภาพของการรักษาพยาบาลพื้นบ้านจึงเป็นเรื่องของการปรับความสัมพันธ์ทางสังคมด้วย และเป็นเรื่องของประสิทธิภาพทางด้านจิตใจที่อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นคุณลักษณะเด่นที่สำคัญของ การแพทย์พื้นบ้าน

คุณลักษณะเด่นเหล่านี้ของระบบการแพทย์พื้นบ้านเป็นผลมาจากความสัมพันธ์ทางสังคม ของชุมชนทั้งในระดับครอบครัว เครือญาติ และชุมชนที่ได้ถ่ายทอดหรือเป็นสายใยสัมพันธ์สืบสาน เป็นวัฒนธรรมของชุมชนมาจนกระทั่งปัจจุบัน แม้ว่าสายธารอันเชียวกรากของวัฒนธรรมการแพทย์ สมัยใหม่ที่ดั่งโถมเข้าสู่ชุมชนและมีอิทธิพลสูงกับการปรับเปลี่ยนเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในการเยียวยาความ เจ็บป่วยโดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ กลุ่มเยาวชน กลุ่มพ่อบ้านแม่บ้านบางส่วน แต่ก็เชื่อว่ากระแสความ เชียวกรากของการแพทย์สมัยใหม่ดังกล่าวจะกลบวัฒนธรรมดั้งเดิมของการรักษาพยาบาลพื้นบ้าน ได้หมด การเรียนรู้ การปรับตัวกับการแสวงหาทางเลือกในการเยียวยาความเจ็บป่วยของผู้คนใน ชุมชนกลับเป็นคุณลักษณะเด่นที่สำคัญของการปรับตัว การเรียนรู้ นั่นคือ ชุมชนเรียนรู้ว่าความเจ็บ ป่วยอย่างไรที่จะต้องรักษาพยาบาลแบบสมัยใหม่ เช่น ความเจ็บป่วยที่ทราบสาเหตุชัดเจน และ ความเจ็บป่วยอย่างไรที่ต้องรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้าน เช่น ความเจ็บป่วยที่เชื่อว่าเกิดจากอำนาจสิ่ง เหนือธรรมชาติ ก็จะทำพิธีกรรม ความเจ็บป่วยที่ต้องใช้พืชสมุนไพรรักษา เป็นต้น การปรับตัวกับ การแสวงหาทางเลือกดังกล่าวจึงเป็นการสร้างความเข้มแข็งและการคงอยู่ของการแพทย์พื้นบ้าน และความหลากหลายของพืชสมุนไพรที่ได้มีการสืบทอด การสานต่อ โดยเฉพาะกลุ่มที่มีอิทธิพลสูง ในสังคมชุมชน เช่น ผู้สูงอายุ ปู่ย่าตายาย หมอพื้นบ้าน ตูเจ้า และกลุ่มพ่อบ้านแม่บ้าน เป็นต้น

สำหรับพืชสมุนไพรนั้นหมอยาพื้นบ้านจะเป็นผู้ที่รู้จักและนำมาใช้มากที่สุด (รายละเอียดตารางที่ 7 ภาคผนวก ก) ส่วนพืชสมุนไพรที่ชาวบ้านทั่วไปนิยมนำมาใช้ในชีวิตประจำวันเมื่อยามเจ็บป่วยและหิบบหาได้ง่ายโดยเฉพาะกลุ่มคนเฒ่าคนแก่ และพ่อบ้านแม่บ้าน นั้นมีหลากหลายชนิด แต่จำนวนพืชสมุนไพรที่ใช้ในปัจจุบันก็ลดจำนวนลงเมื่อความเจ็บป่วยบางอย่างชาวบ้านได้หันไปใช้ยาแผนปัจจุบันแทน แต่พืชสมุนไพรที่ยังคงมีการใช้อยู่ เช่น ปลูก ขมิ้นอ้อย ขมิ้นชัน จะข่านจิ้น ฮ้อสะพายควาย ปลูก ขนาดหลวง ผักคืด บักก้อแกง บักก้วยสีดา บักเชื้อแจ้ บักแข้วงขม รวงควาย ผักหนอก หอมโค่นหน้อย หอมโค่นหลวง จิง ข่า จักโค ฮ้อมเกี้ยว ฮ้อมบ้าน รุ่มจะริง ตำเหิน ฯลฯ เป็นต้น

ตารางที่ 6 แสดงพืชสมุนไพรที่ชุมชนใช้อยู่ในปัจจุบันจำแนกตามระบบนิเวศ

กลุ่มที่ใช้	บ้าน/สวนรอบบ้าน		นา		ไร่		สวนผสมผสาน		ป่า	
	อดีต	ปัจจุบัน	อดีต	ปัจจุบัน	อดีต	ปัจจุบัน	อดีต	ปัจจุบัน	อดีต	ปัจจุบัน
หมอยาพื้นบ้าน	174	174	13	11	35	32	85	81	149	114
ชาวบ้านทั่วไป	70	55	11	4	18	9	50	30	49	32

ระบบการแพทย์พื้นบ้านกับการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคม

หากวิเคราะห์ระบบการแพทย์พื้นบ้านและระบบการแพทย์สมัยใหม่กับความสัมพันธ์ทางสังคมจะเห็นถึงจุดเด่นจุดด้อยของระบบการแพทย์ดังกล่าวดังนั้นเพื่อให้เห็นถึงการดำรงคงอยู่ของภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่นำไปสู่การดำรงไว้ซึ่งความสัมพันธ์ที่สมดุลทางสังคมและความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรอาจวิเคราะห์เปรียบเทียบให้เห็นภาพที่ชัดเจนดังนี้

1. วิธีคิด โลกทัศน์ หรืออาจจะกล่าวได้ว่าเป็นความเข้าใจเกี่ยวกับจักรวาล ของชาวไทยลื้อในชุมชนที่อธิบายความสัมพันธ์เกี่ยวกับความเจ็บไข้ได้ป่วยของผู้คนในชุมชน ว่าเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างคน ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่สูญเสียภาวะความสมดุล จึงทำให้เกิดความผิดปกติที่แสดงออกมาทางร่างกาย การรักษาพยาบาลดังกล่าวจึงต้องมีการปรับความสมดุลให้พอดี งานวิจัยชิ้นนี้พบว่าวิธีคิดเกี่ยวกับการปรับความสมดุลของร่างกายเมื่อยามเกิดความเจ็บป่วยในปัจจุบันนั้น

เป็นความผสมกลมกลืนกันระหว่างสมัยใหม่กับสมัยเก่าที่ไม่ใช่สิ่งที่ขัดแย้งกันแต่หากเป็นวิธีการที่ใช้ควบคู่กันไป นั่นก็คือมีการรักษาทั้งแบบพื้นบ้านและแบบสมัยใหม่ควบคู่กันไป พืชสมุนไพรก็ยัง มีบทบาทและคุณค่าที่ตอบสนองต่อการบำบัดความเจ็บป่วยที่การแพทย์สมัยใหม่ไม่สามารถทำได้ แต่ความเจ็บป่วยบางชนิดการแพทย์พื้นบ้านก็ไม่สามารถตอบสนองได้เช่นกัน วิธีคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วยและการแสวงหาการเยียวยาดังกล่าวจึงขึ้นอยู่กับการตีความของชุมชนเอง

2.ระบบการแพทย์พื้นบ้านพัฒนาและสร้างขึ้นมาจากฐานวิธีคิดของชุมชนจนสั่งสมกลายเป็นวัฒนธรรมในวิถีชีวิตที่ไม่สามารถแยกออกเป็นส่วนๆได้ เพราะความเจ็บไข้ได้ป่วยและการรักษาพยาบาลพื้นบ้านนั้นครอบคลุมทั้งหมด ทั้งด้านร่างกาย จิตใจ สังคม ครอบครัว เครือญาติ ไปจนถึงสิ่งแวดล้อม นั่นคือระบบการรักษาพยาบาลพื้นบ้านเป็นเรื่องของการรักษาคน และชุมชน ไม่ใช่การรักษาโรค เพราะหากผู้ป่วยมีอาการดีขึ้นและมีทุกข์น้อยลงก็หมายถึงว่าการรักษานั้นได้ผลที่แตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับระบบการแพทย์สมัยใหม่ซึ่งมองที่โรคเป็นหลักมากกว่าที่จะมองที่คน การรักษาจึงเป็นการรักษาโรค เพราะเมื่อผู้ป่วยไปพบแพทย์สิ่งที่ได้รับคือการพูดคุยถามอาการไม่ก็คำ เพราะเวลาที่จะให้กับคนไข้ นั้นมีน้อย เมื่อตรวจร่างกายเสร็จก็จะจ่ายยาให้ตามอาการที่ปรากฏทางร่างกายเท่านั้นต่างกับการแพทย์พื้นบ้านที่หมอพื้นบ้านจะพูดคุยซักถามทั้งผู้ป่วยและเครือญาติ มีการติดตามเยี่ยมดูแลผู้ป่วยทั้งเช้าและเย็น การแพทย์พื้นบ้านจึงตอบสนองความต้องการดังกล่าวของชุมชนในเรื่องของจิตใจได้ดีกว่า ส่วนการแพทย์สมัยใหม่ก็จะตอบสนองการรักษาความเจ็บป่วยทางร่างกายได้ดีกว่าการแพทย์พื้นบ้านเพราะการรักษาเป็นการเน้นรักษาเฉพาะจุดที่เจ็บป่วยตรงตามสรีระร่างกายของมนุษย์

การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมของการรักษาพยาบาลพื้นบ้านท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เข้าสู่ชุมชนไทยได้อันสอดคล้องกับการศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น พืชสมุนไพรกับการรักษาพยาบาลในกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆทางภาคเหนือตอนบนของยศ สันตสมบัติ (2542. อ้างแล้ว) ที่เสนอว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลพื้นบ้านที่มีลักษณะสำคัญ 5 ประการคือ

ประการแรก ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลพื้นบ้านเป็นทรัพย์สินร่วมของชุมชน เพราะลักษณะสำคัญของวิธีคิดเกี่ยวกับโรคภัยไข้เจ็บมิได้เป็นสิ่งไกลตัวและถูกทำให้แปลกแยกไปจากประชาชน ความรู้และอำนาจในการตีความเกี่ยวกับโรคภัยไข้เจ็บมิได้ถูกผูกขาดครอบงำโดยผู้รู้หรือหมอเพียงฝ่ายเดียวแต่ความรู้เป็นของชุมชนและบุคคลต่างๆที่รายรอบผู้ป่วยและมีบทบาทสำคัญในการตีความเกี่ยวกับความเจ็บป่วย

ประการที่สอง ความรู้เกี่ยวกับการรักษาพยาบาลพื้นบ้านมีลักษณะเป็นองค์รวมรอบด้านมีการปรับประยุกต์และเปลี่ยนแปลงไปตามความเหมาะสมตามบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

หมอยาพื้นบ้านจึงเป็นทั้งผู้สืบทอดภูมิปัญญาเดิมของชุมชน ผู้สืบทอดคหิทธิกรรมความเชื่อ และเป็นผู้ประยุกต์ใช้ความรู้เชิงปฏิบัติ (practical knowledge) ที่หยิบยืมจากแหล่งอื่นๆ ไปพร้อมกัน

ประการที่สาม วิธีคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วยพื้นบ้านนั้นเกิดมาจาก 2 สาเหตุ คือประการแรก เป็นความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ประการที่สองเป็นความเจ็บป่วยที่จากอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งความเจ็บป่วยประการหลังมีผลต่อความสัมพันธ์ทางสังคมที่เสียสมดุล การรักษาพยาบาลจึงเป็นความพยายามในการปรับสมดุลด้วยการต่อรองกับอำนาจเหนือธรรมชาติที่ควบคุมและจัดระเบียบให้กับสังคม การรักษาพยาบาลจึงเน้นการรักษาคน ครอบครัว เครือญาติ และชุมชน มิใช่รักษาโรค

ประการที่สี่ ความรู้ในระบบการรักษาพยาบาลพื้นบ้านถูกกำกับและพัฒนาโดยอำนาจทางศีลธรรม หมอพื้นบ้านถูกควบคุมด้วยจารีตที่สำคัญอย่างน้อย 3 ลักษณะ คือ 1) กฎข้อห้ามหรือศีลธรรม จริยธรรม ที่เกี่ยวกับการครอบครุ ความเชื่อในเรื่องผีครุ ที่มีกฎข้อห้ามมากมาย เช่น การห้ามรับประทานอาหารบางอย่าง การห้ามประพฤติผิดศีลธรรม เป็นต้น 2) หมอยาพื้นบ้านถูกกำกับด้วยวิธีการถ่ายทอดที่มักจะมีการถ่ายทอดให้กับลูกหลาน เครือญาติ และมีการประเมินศักยภาพทางด้านสติปัญญา และด้านศีลธรรมของผู้เรียนเป็นสำคัญ 3) หมอยาพื้นบ้านถูกกำกับด้วยจารีตในการรับเงินค่ารักษาพยาบาล

ประการที่ห้า ระบบการรักษาพยาบาลพื้นบ้านเปลี่ยนแปลงไปตามการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งสำหรับชุมชนไทลื้อแล้วนั้นระบบการรักษาพยาบาลพื้นบ้านได้มีการคงอยู่และมีบางประเด็นที่มีการปรับเปลี่ยนไปตามอิทธิพลของระบบตลาดที่เข้ามา ทำให้หมอยาพื้นบ้านบางราย เช่น กรณีพ่อเฒ่าปิ่นที่เล่าว่าการรักษาพยาบาลให้กับผู้ป่วยนั้นปกติแล้วจะไม่เรียกธำรงค์ค่ารักษาพยาบาลมีแต่ค่าขึ้นขันธครูบาอาจารย์ 32 บาทเท่านั้นส่วนการตอบแทนเมื่อผู้ป่วยหายแล้วก็มักจะมีการตอบแทนหรือสมนาคุณเล็กๆน้อยๆเท่านั้น เช่น การรดน้ำคำหัว เป็นต้น ปัจจุบันจารีตกฎเกณฑ์เหล่านี้ยังคงเป็นสิ่งที่ถือปฏิบัติอยู่แต่มีการเลือกปฏิบัติกับเฉพาะบุคคลที่อาศัยอยู่ในชุมชนเดียวกันและกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันเท่านั้น โดยเฉพาะคนยากคนจนแล้วจะมีเฉพาะค่าขึ้นขันธเท่านั้น ส่วนบุคคลต่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่างชุมชนหากจะให้ทำการรักษาพยาบาลความเจ็บป่วยแล้วมักจะมีการตกลงราคากันก่อน เป็นต้น การเรียกเก็บค่ารักษาพยาบาลก่อนนั้นหากวิเคราะห์จากกฎเกณฑ์ข้อห้ามของครูบาอาจารย์แล้วจะพบว่าเป็นการผิดจารีตที่สำคัญแต่พ่อเฒ่าปิ่นก็อธิบายว่าการเรียกเก็บค่ารักษาพยาบาลนั้นมิได้เป็นการผิดครุแต่หากเป็นการตกลงกันด้วยความสมัครใจระหว่างหมอยากับผู้ป่วย ผีปิสโนครูบาอาจารย์ก็ได้ทำร้ายแต่อย่างไรแต่ทั้งนี้ก็ต้องตั้งอยู่บนความเหมาะสมของค่ารักษาพยาบาลกับความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้น ขณะที่พ่อเฒ่าโค้วก็ได้เล่าถึงการรักษาพยาบาลว่าการเรียกเก็บค่ารักษาพยาบาลเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง เพราะการแพทย์พื้นบ้านเป็นเรื่องของการให้ความช่วย

เหลือพึ่งพาซึ่งกันและกัน การตอบแทนจึงเป็นเรื่องของผู้ป่วยที่เมื่อหายแล้วจะตอบแทนหรือสมนาคุณเอง และยังได้กล่าวถึงการเรียกเก็บค่ารักษาพยาบาลของพ่อเฒ่าปิ่นกับผู้ป่วยรายหนึ่งถึง 2,000 บาทที่เป็นคนเมืองว่า การเรียกเก็บเงินที่มากเกินไปดังกล่าวดำเนินทำให้ประสิทธิภาพและประสิทธิผลของการรักษาพยาบาลลดลง พ่อเฒ่าปิ่นจึงไม่สามารถรักษาผู้ป่วยรายนั้นให้หายได้ และได้มาปรึกษาพ่อเฒ่าโค้วว่าจะต้องทำอะไร พ่อเฒ่าโค้วจึงบอกว่าเป็นเพราะการเรียกเก็บเงินที่มากเกินไป จึงทำให้การรักษาไม่ได้ผลพ่อเฒ่าโค้วจึงแนะนำให้ใช้วิธีใหม่พร้อมกับการลดค่ารักษาลง การสะท้อนวิธีคิดเกี่ยวกับจริตข้อห้ามกับเงินตราที่ได้เข้ามามีบทบาทที่สำคัญในวิถีชีวิตดังกล่าวจึงเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงผลกระทบของระบบตลาดกับการปรับเปลี่ยนวิธีคิดที่นับวันเงินตราจะมีบทบาทครอบงำมากขึ้น สิ่งที่ตอกย้ำถึงอิทธิพลของระบบตลาดที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนวิธีคิดของระบบการแพทย์พื้นบ้านที่ได้พบว่ามีการผลิตยาสมุนไพรไว้สำหรับให้บริการกับผู้ป่วยที่ต้องการ โดยเฉพาะตำรับยาฮีลมแมงของพ่อเฒ่าปิ่นที่ผลิตขึ้นเป็นลูกกลอนไว้ และขายเม็ดละ 2 บาท พ่อเฒ่าปิ่นเล่าว่าตำรับนี้ดีมากเพราะมีคนนิยมมาก แม้พ่อเฒ่าปิ่นจะอธิบายว่าไม่ใช่เป็นเรื่องของการซื้อขายแต่เป็นบูชาอายุแทน แต่ก็ทำให้เห็นถึงอิทธิพลของระบบตลาดที่ได้แทรกซึมเข้าสู่ชุมชนได้เป็นอย่างดี

7.4 ประมวลความสัมพันธ์อิทธิพลของปัจจัยที่มีผลต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร

หากประมวลความสัมพันธ์อิทธิพลที่มีผลต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรในชุมชนไทลื้อแล้ว มิติต่างๆที่ผ่านมามะเห็นถึงความสัมพันธ์ และความเชื่อมโยงอิทธิพลของปัจจัยภายใน และปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่นท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง การเรียนรู้ การปรับตัว และการดำรงอยู่ของพืชสมุนไพรที่ตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนมาจนถึงปัจจุบัน อิทธิพลของปัจจัยต่างๆ สรุปได้ดังนี้

1. วัฒนธรรมชุมชน สำหรับชุมชนไทลื้อปางหัดแล้ววัฒนธรรมเป็นเรื่องของวิถีชีวิตที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับสถานภาพของคน ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติที่แสดงออกถึงวิถีคิด โลกทัศน์ ความเชื่อ หรืออาจจะกล่าวได้ว่าเป็นเรื่องของจักรวาลวิทยาของชุมชน ความสัมพันธ์และความเชื่อมโยงของมิติต่างๆดังกล่าวเป็นเรื่องการปรับความสมดุลของระบบนิเวศโดยมีประเพณี พิธีกรรมเป็นสื่อกลางตั้งแต่การเกิด การเจ็บป่วย ไปจนกระทั่งตาย และยังรวมไปถึงวิถีการบริโภค ระบบการผลิต และการจัดการทรัพยากร วัฒนธรรมชุมชนจึงเป็นการส่งเสริมสนับสนุนการเรียนรู้

การถ่ายทอด การปรับตัวภูมิปัญญาท้องถิ่น และนำไปสู่การรักษาไว้ซึ่งพืชพื้นบ้านและพืชสมุนไพร ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางสังคม

วัฒนธรรมสมัยใหม่ วัฒนธรรมสมัยใหม่เริ่มเข้าสู่ชุมชนพร้อมกับกระบวนการพัฒนาถนนหนทาง นั่นคือ เมื่อการคมนาคมดีขึ้นการเดินทางไปมาก็สะดวกสบายมากขึ้นไม่ต้องใช้เวลาอันยาวนานในป่าเช่นดังก่อน รัฐที่มีหน่วยงานราชการเป็นตัวแทนก็ได้หลังไหลเข้าสู่ชุมชนเพื่อมุ่งพัฒนาท้องถิ่นให้มีความเจริญ กระบวนการเข้ามาของรัฐดังกล่าวมีอิทธิพลสูงต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่น อย่างกระบวนการศึกษาสมัยใหม่นับว่ามีอิทธิพลสูงเพราะเป็นการปลูกฝังความรู้พื้นฐานและได้เปลี่ยนทัศนคติ ค่านิยม ของเด็กและเยาวชนในชุมชนเป็นอย่างมาก ซึ่งเดิมนั้นวัดเป็นศูนย์กลางความรู้ที่แฝงไปด้วยศีลธรรม จริยธรรม พิธีกรรม และคติความเชื่อพื้นบ้าน การเชื่อมดังกล่าวเป็นผลมาจากการถูกแทนที่ด้วยระบบการศึกษาสมัยใหม่ มีระบบการสอนจากตำราที่ตัดขาดจากบริบทชุมชนท้องถิ่น นอกจากการศึกษาแล้วการเข้ามาของระบบตลาดที่เน้นเงินตราเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยนได้ทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไป สิ่งที่จะช่วยเสริมให้ระบบตลาดมีอิทธิพลสูงก็คือการส่งเสริมเงินทุนจากรัฐโดยการกู้ ธกส. และการติดต่อสื่อสารทั้งโดยตรงและทางอ้อมกับภายนอกชุมชนที่นำไปสู่การขยายตัวของประชากรและจำนวนหลังคาเรือนและการติดต่อสื่อสารผ่านสื่อชนิดต่างๆ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ ฯลฯ เป็นต้น ปัจจัยเหล่านี้ล้วนส่งผลต่อการเรียนรู้ การปรับตัวของภูมิปัญญาท้องถิ่นและมีผลต่อการลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร

2. ระบบการผลิตพื้นบ้าน เป็นระบบการผลิตที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของวิถีคิดเกี่ยวกับความสมดุลของระบบนิเวศ การจัดการทรัพยากรชีวภาพในบริบทดังกล่าวล้วนแต่อยู่บนความสัมพันธ์ของคน ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ การทำไร่ ทำนามีการเอามือเอาวันซึ่งมีความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน เมื่อจะทำนาทำไร่ก็ต้องมีการบอกกล่าวเช่นไหว้ ผีไร่ ผีฝ่าย แม่เจ้าธรณีเพื่อให้ช่วยพืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ ขั้นตอนการผลิตก็ล้วนแต่พึ่งพาธรรมชาติและเทคโนโลยีพื้นบ้าน ระบบการผลิตพื้นบ้านจึงนำไปสู่การคงอยู่ของพันธุ์พืชพื้นบ้านทั้งพืชอาหารและสมุนไพรหลากหลายชนิด และยังเป็นการรักษาไว้ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่น

ระบบการผลิตสมัยใหม่ การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากการทำไร่ข้าวมาเป็นไร่ข้าวโพดและการปลูกพืชพาณิชย์ชนิดอื่นๆ การเข้ามาของพืชพาณิชย์ได้ทำให้พื้นที่ป่าลดลง เทคโนโลยีสมัยใหม่ทั้งเครื่องจักรกลและสารเคมีถูกนำมาใช้เพื่อเร่งการผลิต พืชพื้นบ้านและพืชสมุนไพรหลากหลายชนิดที่เคยเป็นทั้งอาหารและยาจึงได้สูญหายไป นอกจากนี้ระบบการผลิตอีกระบบหนึ่งคือการทำนา ซึ่งอดีตแล้วต้องใช้ควายเป็นแรงงานที่สำคัญ ปัจจุบันเปลี่ยนมาเป็นควายเหล็กเพราะต้องเร่งการผลิตข้าว เพื่อจะได้มีเวลาไปทำไร่พืชพาณิชย์อื่นๆคือ ภูมิปัญญาดั้งเดิมที่อยู่บนความ

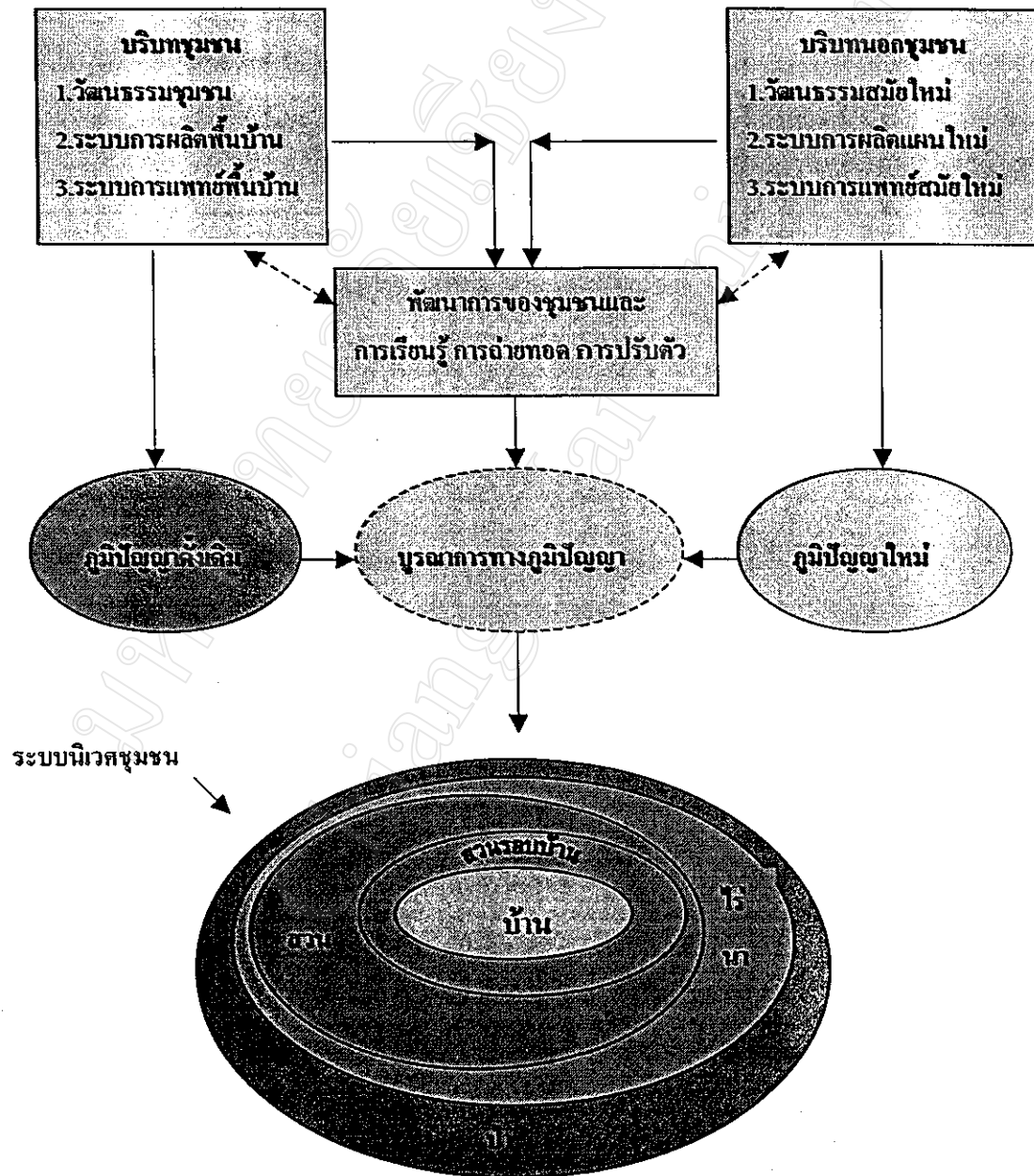
สมดุลของระบบนิเวศรวมทั้งพันธุกรรมข้าวพื้นบ้านเริ่มสูญหาย แทบจะหาไม่เจอในท้องถื่น เพราะการปลูกข้าวถึง 2 ครั้งในหนึ่งปี มีผลทำให้พื้นที่ที่เคยเป็นที่ขึ้นของพืชพื้นบ้านก็ไม่หลงเหลืออยู่ การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตดังกล่าวจึงส่งผลกระทบต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นและการลดลงของพืชสมุนไพรที่เพิ่มขึ้นในระบบนิเวศเดิม

3. ระบบการแพทย์พื้นบ้าน เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นปัจจัยหลักที่มีอิทธิพลสูงต่อการดำรงไว้ซึ่งความหลากหลายของพืชสมุนไพร เพราะระบบการแพทย์พื้นบ้านเป็นวิถีคิดและการตีความที่เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ทางสังคมการเรียนรู้ และประสบการณ์เกี่ยวกับความเจ็บป่วยของชุมชนที่ตอบสนองความต้องการพื้นฐานด้านจิตใจ การแพทย์พื้นบ้านจึงเป็นการปรับความสมดุลของความสัมพันธ์ทางสังคมของครอบครัว เครือญาติ และชุมชน ความเจ็บป่วยของชาวบ้านจึงไม่ใช่เป็นเรื่องที่อยู่ไกลตัวแต่เป็นส่วนหนึ่งของความเป็นจริงทางสังคมที่สอดคล้องกับจักรวาลวิทยา มิตติความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นเรื่องของอำนาจ ที่ไม่สัมพันธ์กันของมนุษย์ ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ จึงทำให้เกิดการเสียสมดุล วิธีการกลับสู่สมดุลจึงขึ้นอยู่กับการตีความเกี่ยวกับความเจ็บป่วยว่าเกิดจากสาเหตุอะไร และจะเยียวยารักษาอย่างไร ซึ่งหากเป็นเรื่องความเจ็บป่วยที่เกิดจากอำนาจเหนือธรรมชาติ การเยียวยาก็คือการต่อรองเพื่อให้อำนาจนั้นลดลงหรือหมดไป แต่หากเป็นเรื่องของการเสียความสมดุลธาตุร่างกายก็จะใช้พืชสมุนไพรในการปรับความสมดุล วิถีคิดและวิธีการปรับสมดุลดังกล่าวจึงเป็นสิ่งสนับสนุนต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นและการดำรงอยู่ของพืชสมุนไพร

ระบบการแพทย์สมัยใหม่ได้เข้ามาเพิ่มทางเลือกในการรักษาพยาบาลความเจ็บไข้ได้ป่วยของชุมชน ยาแผนปัจจุบันหลายชนิดมีวางขายอยู่ทั่วไปตามร้านขายของชำและกองทุนยา การเข้ามาของหน่วยงานรัฐทางด้านสาธารณสุขในการส่งเสริมสุขภาพตามแนวคิดการแพทย์กระแสหลักนับว่ามีอิทธิพลที่สูงอีกประการหนึ่งคือการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิม ความเจ็บป่วยบางอย่าง เช่น ปวดศีรษะเนื้อร้อนตัว มีไข้ ยาแผนปัจจุบันจะเป็นทางเลือกของการรักษาพยาบาลอีกทางหนึ่งเพราะเห็นผลเร็วชาวบ้านบางส่วนจึงได้เลิกการใช้สมุนไพรหันมาใช้ยาแผนปัจจุบันพืชสมุนไพรที่เคยมีบทบาทและคุณค่าในการบำบัดโรคดังกล่าวก็ถูกลดทอน ถูกมองข้าม ละเลย และบางส่วนถูกทำลายไป ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของกมลภรณ์ เสราดี (2536, หน้า 129) ที่พบว่า การเข้ามาของระบบการแพทย์สมัยใหม่นั้นส่งผลต่อการลดลงของพืชสมุนไพร

จากการประมวลความสัมพันธ์อิทธิพลของปัจจัยที่มีผลต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นและความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรพบว่าแม้จะมีปัจจัยภายนอกที่ส่งผลกระทบต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นและการลดลงของพืชสมุนไพร แต่ปัจจัยภายในชุมชนชาวไทลื้อที่มีวิถีคิดเกี่ยวกับความสมดุลเป็นสาระัตถะของการดำเนินชีวิต ได้ส่งผลการคงอยู่ของภูมิปัญญาท้องถิ่นและการดำรงอยู่ของความหลากหลายพืชสมุนไพร กระบวนการประทะประสานของภูมิปัญญาเปลี่ยนแปลงไปตาม

พัฒนาการของชุมชนและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงไม่ใช่เป็นสิ่งที่หยุดนิ่งแต่หากมีการเรียนรู้ การถ่ายทอด และการปรับตัวตามความเป็นจริงทางสังคม การเรียนรู้และการปรับตัวดังกล่าวเป็นการบูรณาการทางภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ดำรงอยู่มาจนถึงปัจจุบันและได้นำไปสู่การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรตามระบบนิเวศต่างๆ ที่จะกล่าวถึงในบทที่ 8 ต่อไป อาจสรุปเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

แผนภูมิที่ 11 มิติแห่งการบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร

บทสรุป

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการดำรงไว้ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นมาจากปัจจัยภายในชุมชนเป็นหลัก คือ วัฒนธรรมชุมชนที่แสดงออกเป็นรูปธรรมผ่านทางประเพณี พิธีกรรม ทั้งวิถีการบริโภคในชีวิตประจำวัน ระบบการผลิต และระบบการแพทย์พื้นบ้าน จากพัฒนาการของชุมชนและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมทำให้ได้รับอิทธิพลจากภายนอกชุมชน ได้แก่ กระบวนการพัฒนาของรัฐ ตั้งแต่การตัดถนนหนทางที่ทำให้การติดกับภายนอกได้สะดวก การเข้ามาของหน่วยงานรัฐทั้งการศึกษา การสาธารณสุขสมัยใหม่ การเข้ามาของระบบตลาดที่มีเงินตราเป็นสื่อกลาง และการผลิตแผนใหม่ที่เน้นปลูกพืชเพื่อขาย และสื่อต่างๆ ได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญา และการลดลงของพืชสมุนไพร

จากปัจจัยที่มีอิทธิพลทั้งด้านลบและด้านบวกดังกล่าวจึงทำให้เกิดการเรียนรู้ การถ่ายทอด การปรับตัว และเกิดบูรณาการทางภูมิปัญญาไปสู่การจัดการพืชสมุนไพรเพื่อตอบสนองปัจจัยพื้นฐานการดำรงชีพที่หลากหลายชนิดตามระบบนิเวศต่างๆ ของชุมชนทั้งในระดับครอบครัว เครือญาติ และชุมชน การจัดการดังกล่าวจึงเป็นการรักษาไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร